

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)

Kos, H.A.

Citation

Kos, H. A. (2009, June 24). *Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

4. Wie is de baas?

De processen voor het Hof van Holland en de Grote Raad van Mechelen (1455-1478)

Het voortbestaan van een marke hing niet alleen af van een effectieve reglementering. Ook de mate waarin zowel de instelling als het gebruiksrecht van de gerechtigden overleefde bleef speelde een rol. Die mate werd vooral bepaald na bemoeienis of inmenging van de overheid. De Gooiers kregen halverwege de vijftiende eeuw te maken met de Bourgondische dynastie. De leden daarvan hadden op zijn zachtst gezegd een dirigistische visie op het bestuur van hun gebieden. De Gooise markegenoten kwamen in conflict met het centrale gezag, omdat zij zich gedroegen zoals zij zich al heel lang hadden gedragen en omdat zij aan die praktijk rechten ontleenden. Niet alleen waren zij met de meeste Hollandse graven tot overeenkomsten gekomen over het gebruik van de gemene gronden, maar ook met de heren van Nijenrode over dat van het bos. Heikel punt was dat in de schaar- en bosbrieven elementen werden opgenomen die een zekere mate van rechtspraak in zich droegen en een hoog gehalte autonomie bij de gerechtigden lieten zien.

Hieronder lag echter de fundamentele overtuiging dat de gemene gronden van de Gooise markegenoten waren en van niemand anders. In 1652 verwoordde een Engelse commoner zijn opvatting over collectief bezit van gemene gronden als volgt: 'Therefore I say, the Common land is my own land and equal with my fellow Commoners, and our true property by the law of creation. It is every ones, but not one single ones'.¹ Beter kan de 'eigendom' berustend bij het collectief niet omschreven worden.

De juridische situatie in de middeleeuwen verschilt vrijwel geheel met die ten tijde van de uitvaardiging van de Erfgooierswet (1912) en met die van vandaag de dag. Hoogstens kunnen sommige rechtstelsels van ontwikkelingslanden een vergelijking doorstaan. Doorgaans is in de meeste ontwikkelingslanden de nationale wetgeving niet consistent of botst het met de tevens erkende rechtssystemen van traditionele gemeenschappen, met als gevolg onduidelijke eigendomsverhoudingen.² In de middeleeuwen rustten op veel gronden collectieve gebruiksrechten van boeren of dorpsgemeenschappen, terwijl vorsten en landsheren op basis van hun wildernisregaal (*ius forestense*) daarover de zeggenschap opeisten. Deze situatie creëerde een spanningsveld dat onvermijdelijk leidde tot regelmatige botsingen. Meestal resulteerden die in een compromis, waarbij de onderdanen het hogere recht van de vorst moesten erkennen, terwijl de laatste van zijn kant beloofde de traditionele gebruiksrechten van de eersten te zullen respecteren.³ Kort gezegd verhinderden oeroude collectieve (gebruiks)rechten op de grond een vrije beschikking van de vorst. Die rechten waren krachtig en al jaren aanwezig en door ouderdom of gewoonte gesanctioneerd.

Na de uitvaardiging van de derde schaarbrief (1455) begon de aanloop naar een groot conflict, uitmondend in drie processen tussen de Hollandse grafelijkheid en de Gooise markegenoten (1470-1474). In 1470 deed het Hof van Holland uitspraak inzake deze kwesties.⁴ De dorpen worden in de vonnissen met name genoemd: Bussum, HuiZEN, Laren, Blaricum en Hilversum, als vertegenwoordigers van alle markegenoten. Samen met de stad Naarden stonden zij al die keren tegenover de graaf van Holland, op dat moment Karel de Stoute, die vertegenwoordigd werd door een procureur-generaal.

Het eerste geval ging over lieden die onrechtmatig hout hadden gehaald uit het Gooiersbos, terwijl de tweede kwestie handelde over verkoop van turf door onbevoegde lieden. In beide gevallen werden de overtreders door de Gooiers gevangen genomen. Deze conflicten over houtkap en turfverkoop en het optreden van de Gooiers (d.w.z. het recht in eigen hand nemen) lijken de aanleidingen te zijn geweest voor de behandeling van een derde en omvangrijkere kwestie: wie had de eigendom op en dus het gezag en daarmee de

¹ Reed, *On Common Ground*, 12, 34 n. 26. 'Daarom zeg ik, het gemene land is mijn eigen land en dat van mijn markegenoten, en ons ware eigendom via het gewoonterecht (natuurrecht). Het is van iedereen, maar niet van een ieder afzonderlijk'.

² Berkers e.a., *Geodesie*, 84.

³ Vgl. Leupen, *Keizer in zijn eigen Rijk*, 82-83.

⁴ Over het Hof van Holland en de rechterlijke organisatie in Holland: Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 13, 33-36, 36-42.

beschikking dan wel zeggenschap over de gemene gronden? Was dat de Hollandse graaf in de hoedanigheid als landsheer of was dat het collectief Gooise boeren?

Er is al uitgebreid gesproken over de verpachting van het Eltense Nardinclant aan het graafschap Holland, maar in deze context moet er nogmaals op terug worden gekomen. Het zal blijken dat de pachtvereenkomst in zowel de argumentatie van de eiser als de verweerder een rol speelde. Beide partijen ontleenden namelijk een zekere mate van macht en gezag over het gebied aan de inhoud van die pachtvereenkomst. Een tendens was dat de erfelijke pachter uit de middeleeuwen in het algemeen de volledige beschikkingsmacht over het goed had. Hij kon het zonder toestemming vervreemden, bezwaren of aan zijn erfgenamen nalaten.⁵ En dat ging zeker op als de pachters machtige landsheren waren. Hier tegenover stonden dus de gewoonterechtelijke gebruiksrechten, waardoor die volledige beschikkingsmacht er dus juist niet was. Dit lijkt ook van toepassing op het door de Hollandse graaf in erfpacht gehouden Nardinclant of Gooiland. De graaf was ervan overtuigd dat hij de volledige beschikkingsmacht had en bestuurde en besliste dienovereenkomstig, terwijl de Gooise markegenoten vast hielden aan hun exclusieve gebruiksrechten.

Inmiddels was de zogenoemde receptie volop aan de gang: de intrede van het Romeins recht. Het drong via rechtsgeleerden door tot de centrale landsheerlijke rechtbanken. Allengs werd het Romeins recht de maat, zowel bij de interpretatie van bestaande rechtsverhoudingen als bij het creëren van nieuw recht en dan met name door de centrale overheid.⁶ De betekenis van eigendom zoals wij die nu kennen, een Romeinsrechtelijk principe, is op het eind van de middeleeuwen nog niet tot wasdom gekomen. Het inheemse middeleeuwse recht was nog te krachtig aanwezig en de rechten op de grond varieerden soms zelfs van plaats tot plaats.⁷ De overheid dacht daar heel anders over.

Na het Beierse Huis kwamen in Holland de Bourgondiërs aan de macht, die toen ook reeds over Vlaanderen, Brabant en Namen heersten.⁸ De Bourgondische Nederlanden vormden geen centraal geregeerde eenheidsstaat. Ieder gewest behield zijn eigen privileges en instellingen. Om toch centralisatie van de vorstelijke rechtspraak te bevorderen was naast de installatie van overkoepelende rechtbanken de introductie van nieuwe rechtsmiddelen noodzakelijk. Deze waren voornamelijk op Romeinsrechtelijke principes gebaseerd, bijvoorbeeld reformatie (herziening van een vonnis, een beperkte vorm van beroep), evocatie (het door een hogere rechtbank oproepen van een zaak) en appellatie (beroep).⁹ De Bourgondiërs hebben getracht de juridische competentie van de gewestelijke gerechtshoven van de verschillende vorstendommen die samen de personele unie vormden uit te breiden. Dit ging ten koste van de lokale rechtbanken.

Belangrijk is evenwel dat de toename van rechtsmiddelen en de vernieuwingen in de procedures ook voordelig uitpaktten voor de onderdanen, dus niet alleen ten goede kwamen aan de vorst. Bepaalde noties konden gebruikt worden om individuele belangen te beschermen tegen acties van de overheid. Ik zou daar collectieve belangen aan willen toevoegen. Het bestaan van een onpartijdige rechtsinstantie en de mogelijkheid tot hoger beroep werden in Holland kennelijk gewaardeerd, gezien het grote aantal beroepen in de tweede helft van de vijftiende eeuw.¹⁰

Dit heeft ook zo zijn weerslag gehad op de geschiedenis van de Gooise marken, want daarover is vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw heel wat juridische strijd gevoerd voor de hoge gerechtshoven van Holland en de Bourgondische Nederlanden. Die strijd draaide veelal over de vraag wie nu eigenlijk de eigenaar, casu quo de heer, van de marke was, en wat dat betekende voor de feitelijke uitoefening van gebruiksrechten door de Gooise boeren.

In dit hoofdstuk worden de aanleidingen en de oorzaken besproken die tot de processen hebben geleid. Daarna worden achtereenvolgens de vonnissen geanalyseerd over

⁵ De Bruijn, 'Het gebruik van anachronistische begrippen', 123. Vgl. Dahlman, *The open field system and beyond*, 21: 'On the other hand, a tenant was usually empowered to make decisions that we nowadays associate with private ownership'.

⁶ Van der Linden, 'De abdij van Egmond en haar erfhuurders', 57.

⁷ Ibidem, 56. Vgl. Van Bavel, 'Structures of landownership, mobility of land and farm sizes', 132: '[...] more than one person could have strong rights, of various kinds, to the same piece of land at the same time, which makes it difficult, or even impossible, to decide who the owner of the land was'. Dat gold zeker voor oude domaniale gronden, waar de domeinheren of territoriale vorsten (soevereinen in de dop) en de boeren rechten konden claimen: 'Only slowly did these rights become more absolute and exclusive'. Van Bavel gaf daarbij de Gooise situatie als voorbeeld, zij het als een uitzondering.

⁸ De volledige machtsovername vond rond 1460 plaats; Karel verkreeg Gooiland samen met de steden Naarden, Muiden en Weesp in 1462 in vrij eigendom van zijn moeder Isabella.

⁹ Zie Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 127-128.

¹⁰ Idem en Damen, *De staat van dienst*, 214. Damen baseerde zich op Van Rompaey, *Grote Raad*, 70, 310.

het gebruik van het bos, het steken en verkopen van turf en over wie de eigendom heeft op de gemene gronden. Alledrie de zaken werden in hoger beroep door de Grote Raad behandeld. Ik begin echter met de duiding van de term landwinning. Een privilege uit 1407 van Jan van Beieren bevat namelijk een frase waarin een landwinning in verband wordt gebracht met het gebruik van gemene gronden. Dit heeft heel wat pennen in beweging gebracht. Daarna zeg ik kort iets over eigendom en regaal. Het jaartal 1478 is als afsluiting gekozen omdat dan de conflicten tussen de Gooiers en de Hollandse grafelijkheid voorlopig beëindigd worden. Het was de opvolger van Karel de Stoute, hertog Maximiliaan, die namens zijn vrouw (Karels dochter) in dat jaar de privileges van de Gooise markegenoten erkende.

De landwinning

In Gooiland werden uiteraard belastingen geheven. Zo werd in 1403 bepaald dat de twee burgemeesters van Naarden en de vijf buurmeesters van de dorpen de *schattingen* moesten vaststellen. Schattingen waren belastingen, niet meer maar ook niet minder. De schattingen werden gelegd op de gemene gronden.¹¹ Als het niet lukte om de hoogte daarvan vast te stellen, nam de baljuw op basis van de meerderheid van stemmen een beslissing. Wellicht heeft deze polderpolitieke overlegstructuur ervoor gezorgd dat niemand zich over de aard of hoogte van de schattingen boog. Dit kan ook te maken hebben met het simpele feit dat er geen specifieke administratie van inningen is overgeleverd of dat de opbrengst in de trezoriërsrekening van 1404 of 1405 werd verwerkt.¹² Het lijkt duidelijk dat die schattingen geen algemene heffingen van belastingen waren, maar specifiek betrekking hadden op het gebruik van de gemene gronden, getuige de zinsnede '[...] een redelike scettinge setten uptie gemeente voirs [...]'.¹³ Er is daarnaast een duidelijker bericht over een belasting op de gemene gronden overgeleverd. De latere opvolger van Albrecht, Jan van Beieren¹⁴, gaf in 1407 handvesten aan de dorpen van Gooiland en de parochie van Weesp, en in de akte is de volgende zin te lezen:

'Item zoe willen wij, dat nyemant onse gemeente van Goylant bruken en zall, hij en heeft lantwinninge gedaen als van outs costumelick ende gewoentelijcken is'.¹⁵

Algemeen werd begrepen dat Jan van Beieren de Gooise markegenoten een belasting oplegde door te stellen dat zij de gemene gronden mochten gebruiken mits zij 'lantwinnige hebben gedaen'. Maar er ontstond een levendige discussie.¹⁶ Die handelde in eerste instantie om de betekenis van de term landwinning. De gangbare definitie van landwinning luidt: alle betalingen die verbonden zijn met het ingaan van (tijd)pacht of landhuur.¹⁷ Ook hier lijkt dit van toepassing, zeker indachtig de zojuist genoemde schattingen.

Voordat de *Geschiedenis van Gooiland* verscheen ging Enklaar in het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* uitgebreid in op de landwinning. Hij volgde Van Erk in zijn opvatting dat het om een belasting ging en ondersteunde dat met een Hollandse oorkonde uit 1246 waarin de term voorkomt en verklaard wordt: [...] *quod liberi permaneant ab omni pecunia, quam in receptione terrae censualis, quae huerlant vocatur, dare consueverant, quae pecunia vulgariter vocatur lantwinnige*.¹⁸ Het ging dus om geld of een betaling voor het in tijns ontvangen van grond, die in de volksmond landwinning werd

¹¹ MRVG, 301-302: 'Voirt soe sullen die twee bu[r]germrs. onser getruwer stede van Nairden voirs. ende die vijve buermeesters ons lands van Goylant, die nu siin of namaels wesen sullen, altoes gesamenderhant een redelike scettinge setten uptie gemeente voirs'.

¹² Helaas heb ik geen afzonderlijke boeking aangetroffen.

¹³ Ibidem, 302.

¹⁴ De eigenlijke opvolger van Albrecht was Willem IV. Jan van Beieren was partijganger in de inmiddels weer opgelaaide Hoekse en Kabeljauwse twisten. Hij ontving het bestuur in Beieren na het overlijden van Albrecht jr.. en de heerlijkheid Gooiland van Willem VI. Uit die hoofde zal hij deze oorkonde hebben uitgebracht.

¹⁵ VVSLVG 3688, 137; Perk, *Verslag omtrent ... tot dat gebruik*, VIII-IX; MRVG, 150. Enklaar schreef het stuk af van het privilegeboek Stad en Lande van Gooiland, VVSLVG 3688, 137. Het stuk is verloren gegaan, maar de eerder genoemde Boelhouwer liet het origineel of een afschrift daarvan aan de Huizer schepen Lustigh zien: 'Een hantvest en privilege brief voor de dorpen van Goylant, van Jan van Beyerens, van dato 25 maart 1407, met een gebroken uythangende zegel van Jan van Beyerens, selfs aen een dubbelde franseijner staerte, op perkament geschreven, noch gaaf en goet'. CAP SAGV 11. Backer nam ook een transcriptie op in zijn *Iets over Gooiland*, 73.

¹⁶ Perk, *Verslag omtrent ... tot dat gebruik*; Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 49-50; Van Lennep, *Bijdrage tot de kennis van den rechtstoestand der Erfgooiers*; Sebus, *De Erfgooiers*.

¹⁷ *Ackerland, Land (I 3). Abgabe bei Besitzwechsel von Grundstücken (I), auch das Recht auf die Abgabe*, Deutsches Rechtswörterbuch.

¹⁸ OHZ Van den Bergh I nr. 419. Zie Van Mieris, *Groot Charterboek*, I, 236.

genoemd. De grond werd in diezelfde volksmond huurland genoemd. Enklaar zag hierin een doorslaggevend bewijs dat landwinning een bedrag was, te voldoen bij het verkrijgen van het schaarrecht en een erkenning van het oude recht van de grondheer. De al door Van Erk opgemerkte ‘dienres’ of ambtenaren van de graaf, zouden volgens Enklaar op dat moment ook schaarrecht hebben verkregen, en dat hield tevens een erkenning in van de rechten van de landsheer.¹⁹

Leupen zag de landwinning als een belasting: ‘Ieder die voor het eerst de gemene gronden wilde gebruiken moest aan hem [de graaf] een bepaalde som betalen tot verkrijging van het schaarrecht, de zogenaamde *landwinninge*’.²⁰ Hij meldde dat we er integendeel vanuit mogen gaan dat de graaf een dergelijke verordening uitvaardigde omdat er *niet* betaald werd en vond dat hij er recht op had. Vrolijk behandelde de landwinning in haar proefschrift *Recht door Gratie*. Zij hield zich bezig met gratie bij doodslagen en andere delicten in het zestiende eeuws Vlaanderen, Holland en Zeeland. De term landwinning sloeg toen ook op iets geheel anders dan een belasting op land: het geld dat door een ge-gratieerde aan de landsheer betaald moest worden om weer in het land te mogen terugkeren, en om weer over zijn goederen te kunnen beschikken.²¹ Belangrijker is dat zij de oorspronkelijke betekenis gaf die eerder door Van den Brabander was geformuleerd: ‘Het was het recht dat betaald werd aan de uitgever [...] van zekere dienstplichtige landen’.²² Het werd dus later verheven of gedegradeerd tot boete, waarna de dader gevrijwaard was van al zijn zonden. Het is een wat moeizame formulering, een *recht* dat betaald moest worden aan de uitgever van zekere dienstplichtige landen. Recht moet hier worden opgevat in de betekenis van belasting of afkoopsom.

Het is vrijwel zeker dat de Gooise landwinning in deze context een belasting was, een betaling om toegang te krijgen tot zekere gronden (een overgangsrecht), vergelijkbaar met de erfwinning. Al in het begin van de vijftiende eeuw bestond de landwinning met die betekenis, sterker, oorkonden uit 1246, 1303, 1346 en 1346 spreken over de term als zodanig.²³ Jan van Beieren heeft in 1407 simpelweg belastingen willen innen en stelde het gebruik van de gemene gronden onder de voorwaarde dat die werden betaald. Kortom, hij wilde geld zien, bovendien zoals dat vanouds gewoon was (dus misschien al sedert 1280).

Daarnaast wordt er in de oorkonde voorafgaand aan de eerste schaarbrief duidelijk gesproken over een belasting op de gemene gronden. Bovendien kon de hoogte daarvan in onderling overleg worden vastgesteld. Derhalve deed Jan van Beieren wat zijn voorganger Albrecht ook had gedaan, zij het dat hij zijn onderdanen eraan herinnerde dat zij hem een bedrag verschuldigd waren bij de aanvaarding van hun gebruiksrecht op de gemene gronden.

In het in hoofdstuk zes nog te bespreken verbaal van het proces Hinlopen worden de oorkonden uit 1403 en 1407 in een adem genoemd, waarbij de mededeling gaat dat degenen die landwinning hadden gedaan degenen waren die land bezaten. Alleen die mensen hadden gebruiksrechten op de gemene gronden.²⁴ Ook daaruit blijkt dat het om een belasting gaat, sterker, een belasting op grondbezit, te betalen aan de graaf.

Ik zie het als volgt: Jan van Beieren stelde de landwinning als voorwaarde om de gemene gronden te gebruiken. Dus een Gooise boer moest over veldslag beschikken en een belasting, de landwinning, aan de landsheer betalen. Het ging derhalve over een externe maatregel, waarover, en dat moet gezegd, later nooit meer is gesproken, want een belangrijke kanttekening moet worden geplaatst: de enige overlevering van dit bericht betreft een vermelding in het privilegeboek van Stad en Lande; in de administratie van de graven van Holland is geen referentie te vinden. Overigens is ook van de schattingen op de gemene gronden niets meer vernomen, althans, niet als zodanig en met name ge-

¹⁹ Enklaar, ‘Problemen van Middeleeuwsch Gooiland’, 163. Van der Linden ging ook kort in op de Gooise landwinning. In eerste instantie volgde hij de opvatting van Enklaar. Daarna kwalificeerde hij de landwinning als een openlijke erkenning van de heer door zijn onderdanen. Volgens Van der Linden waren er in Gooiland alleen vrije boeren met eigen grond, waardoor nieuwe schaaargerechtigden het gezag moesten erkennen. Van der Linden, ‘De Grote Raad van Mechelen en de Gooise meent’, 163-189.

²⁰ Leupen, ‘Erfgoed van erfgooiers’, 208.

²¹ Vrolijk, *Recht door Gratie*, 100.

²² Ibidem, 103. Zie Van den Brabander, *Het recht*, 42-43.

²³ Ibidem, 105.

²⁴ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xli: ‘[...] dat bij Privilegie van Hertog Albrecht van Beijeren van de jaren veertien hondert en drie, geconfirmeert door Jan van Beijeren Heere van Naerden en Goylant in den jare veertien hondert en seven, onder anderen was gestatueert, dat de inwoonders van Naerden ende Goylant voornt ende die daar Lantwinninge hadden gedaan, dat was dewelke aldaar enige landen besaten, het regt souden hebben van op enige Gemeene of Schaarweyden onder het voorsz. district te mogen jaegen ende doen weyden hunne schaarbeesten, [...]’.

noemd. Albrecht en Jan van Beieren lijken dus vrij mild te zijn geweest als het ging om de al dan niet achterstallige betalingen van de Gooise markegenoten. Met de komst van de Bourgondiërs en hun centralisatiepolitiek was het daarmee gedaan.

Eigendom en regaal

De gangbare opvatting over eigendom in de middeleeuwen week sterk af van de moderne. In zowel het Romeinsrechtelijke als het moderne rechtssysteem staat het recht van eigendom voor de meest volledige en exclusieve beschikkingsbevoegdheid ten aanzien van zaken.²⁵ Het middeleeuwse recht maakte geen duidelijk onderscheid tussen eigendom als een *ius in re sua* en een beperkt zakelijk recht, een *ius in re aliena* (zoals erfdienstbaarheden, erfpacht, vruchtgebruik). Hierdoor was het mogelijk dat, bijvoorbeeld, een stuk grond verschillende ‘eigenaren’ of ‘bezitters’ kende, zonder dat aan één van hen de volledige en exclusieve beschikking toekwam. Men onderscheidde hooguit *dominium directum* (‘directe eigendom’) van *dominium utile* (‘gebruikseigendom’) om aan te geven dat er verschil was tussen het ‘hogere’ vaste bezitsrecht van een niet-gebruikende ‘eigenaar’ en het ‘lagere’, maar eveneens vaste, bezitsrecht van een ‘eigenaar’-gebruiker. Pas met de uitbreiding van de tijd- of termijnpacht – in onze streken vanaf de dertiende eeuw – werd eindelijk een duidelijk onderscheid gemaakt tussen een eigenaar en een gebruiker die in het geheel géén vast bezitsrecht kon laten gelden.

In de hieronder te behandelen processtukken komt de term eigendom ook voor, weliswaar niet in moderne dus Romeinsrechtelijke zin, maar als uiting van de ontwikkeling van het eigendomsbegrip. Het heeft mijns inziens niet zo veel zin om, zoals De Bruijn deed, nieuwe begrippen te definiëren teneinde de middeleeuwse rechten op de grond te verklaren.²⁶ Het kenmerkt zich door het aanbrengen van cesuren en daarmee ontkent het niet alleen een zekere vorm van continuïteit, maar ook een ontwikkeling in de betekenis van rechtstermen.

Wie beweert dat het middeleeuwse inheemse recht geen eigendom als zodanig kende, verplicht zich om aan te geven wat er dan wel was. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan, vooral als het gaat om rechten op de grond. Van der Linden gaf al aan dat die variëren van plaats tot plaats. Bovendien werden zij gereguleerd door plaatselijk gewoonterecht en soms vastgelegd in stadskeuren. Daarnaast waren er grondheren zoals de abdij van Egmond die zich via eigen gewoonterecht konden onttrekken aan de normale rechtsorde.²⁷ Verder achtte Van der Linden het ‘privaatrechtelijke duplo-eigendom’, zoals hij het onderscheid tussen *dominium directum* en *dominium utile* noemde, niet geschikt om de veelvormige middeleeuwse rechtswereld te benaderen. Het was zijns inziens beter om een drietal materieelrechtelijke elementen te hanteren: het recht op gebruik, het recht op vererving en het recht op vervreemding, samengevat onder de noemer grondgerechtigdheid.²⁸ Ik houd het echter op die duplo-eigendom, want daar zit de pijn. Het ging ten allen tijde om de macht en het gezag over mensen en grond, en de grondgerechtigdheid was daar een onderdeel van. In hoofdstuk een werd duidelijk dat de Gooise situatie zich kenmerkt door privaatrechtelijke rechten en aanspraken van de Gooise boeren tegenover deels privaatrechtelijke – de graaf als erfpachter, deels publiekrechtelijke maar beperkte aanspraken van de graaf.

Het is dus noodzakelijk om het concrete juridische kader in de te bestuderen periode te bepalen. In geen geval mag de vergissing gemaakt worden dat ‘ons’ eigendomsbegrip ook toen opgang deed²⁹, maar ook mag niet worden uitgegaan van de idee dat iedere situatie of omstandigheid uniek is.³⁰ Vergelijking met andere gevallen wordt dan bijkans

²⁵ Immink, ‘Eigendom’ en ‘Heerlijkheid’, 42.

²⁶ Zie voor een uitgebreide discussie over deze zaken Cappon, ‘Replik: erfelijke pacht of erfpacht?’, 41-54 en Bruijn, ‘Het gebruik van anachronistische begrippen’, 121-128. Zie tevens Veen, ‘Stadsrecht of stadskeur? Een terminologische opmerking’, 121-125 en van dezelfde auteur ‘Feest in Beverwijk’, 181-189.

²⁷ Van der Linden, ‘De abdij van Egmond en haar erfhuurders’, 56.

²⁸ Ibidem, 60-61.

²⁹ Congost, ‘Property Rights and Historical Analysis’, 73: ‘[...] restrict the idea of property to the kind of property with which we are familiar nowadays’. Zie Harding, ‘Property, and Propriety in Urban England’, 549-569.

³⁰ Zie hoofdstuk een.

onmogelijk.³¹ Alhier heb ik te maken met een erfpacht van een enorm gebied, het Nardinclant, voorheen een *comitatus* ofwel graafschap, waarin een collectief gewoonterechtelijke dus ongeschreven gebruiksrechten op zekere gronden uitoefende en deze ook liet bestendigen door de pachter, niemand minder dan de landsheer. Er is dus geen onderscheid te maken in 'eigen' of 'vrij eigen' goed. Een dergelijke tweedeling kan losgelaten worden op gronduitgiften in een ander kader.

Een ander concept dat tijdens de processen over de Gooise marken regelmatig opdook was dat van het (wildernis)regaal, waarover ik in een eerder verband reeds uitweidde. Het mag duidelijk zijn dat de uitoefening van regale rechten – feitelijk overheidsmonopolies – door de landsheer vaak en hard botste met lokale gewoonterechten. Een specifiek uitvloeisel van het wildernisregaal was dat veel 'woeste' gronden niet in cultuur konden worden gebracht zonder toestemming of medewerking van de landsheer. De extra complicatie die zich in het Gooi voordeed, namelijk dat de landsheer hier zowel sterke privaatrechtelijke rechten ('eigendomsrechten') als sterke publiekrechtelijk aanspraken (landsheerlijkheid; eventueel het wildernisregaal) kon laten gelden, werd in hoofdstuk een uiteengezet en toegelicht. Het creëerde een spanningsveld waarbinnen zowel de landsheer als zijn onderdanen bepaalde gronden als hun eigendom beschouwden, in de zin dat ze daarover konden beschikken en beslissen. De Gooise boeren hadden van het stift Elten gebruiksrechten gekregen en de Hollandse graaf had de 'eigendoms'- en gezagsrechten in handen. Hier was an accident waiting to happen ...

Drie processen: vele aanleidingen en één oorzaak

In de periode tussen de uitvaardiging van de derde schaarbrief en de processen moet een aantal zaken hebben plaatsgevonden dat van invloed is geweest op de toename van problemen tussen de graaf en zijn onderdanen. In 1457 had Karel een commissie ingesteld die onderzoek moest doen in zijn landen naar zaken die niet door de beugel konden, teneinde de competentie van het Hof van Holland te kunnen omschrijven. Hiertoe behoorden alle zaken die de grafelijkheid aangingen, waaronder kwesties betreffende de domeinen en dus de wildernissen. Uit het onderzoek zouden heel goed mogelijk de 'misstanden' in Gooiland tevoorschijn gekomen kunnen zijn.³²

De aanleidingen zijn echter ouder en moeten gezocht worden in de wijze waarop de schaar- en bosbrieven tot stand kwamen en hoe deze werden gehanteerd. De eerste schaarbrief werd uitgevaardigd tijdens het bewind van Albrecht van Beieren, maar die had vooraf toestemming gegeven en confirmeerde achteraf de getroffen regeling. De tweede en derde schaarbrief lijken niet te zijn bevestigd door de grafelijkheid of met toestemming te zijn vervaardigd. Dat heeft mede de toorn gewekt van de Bourgondiërs, aangezien in de processtukken het eigenhandig vervaardigen van ordonnances en reglementen onderdeel uitmaken van de aanklacht. Overigens werd ook de totstandkoming van de bosbrieven geheld.³³ Daarnaast ging het om het gedrag van de Gooiers. De Bourgondiërs hadden het niet erg op met lieden die een bepaalde mate of schijn van onafhankelijkheid vertoonden.

Enklaar constateerde dat de Gooise markegenoten 'elke dubieuze uitspraak' in hun voordeel trachtten uit te leggen en daardoor 'het onmiskkenbare recht van den graaf zoo- veel mogelijk in het gedrang' brachten'.³⁴ De Gooiers zouden na de derde schaarbrief kans hebben gezien om hun arrogantie een juridische grondslag te geven. Vooral zekere zinsneden uit de eerste schaarbrief en de confirmatie daarvan zouden door hen worden uitgelegd als waren zij de eigenaar van de gemene gronden. Bovendien zou daaruit blijken dat Albrecht hen ook in deze had erkend. De aanleiding tot de processen moest volgens Enklaar daar gezocht worden. Ook ziet hij de hieronder te bespreken turfkwestie als een mogelijke aanleiding.³⁵

³¹ Ault haalde inzake deze materie Neilson aan: 'Perhaps we exaggerate the importance of the past played by legal status. It probably meant less to the medieval peasant than his economic rights and privileges'. Ault, *Open field farming*, 58.

³² Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 63-66.

³³ MRVG, 324: [...] ende dat noch dairenboven de voirs. verweerres in schijne als hunl. heere makende van den lande van Goylant, hadden heml. onderwonden uut hairs selfs auctoriteit ende onbehoorlicken wille alrehande kuere ende ordonancien te maken ende oick maniere van houtvesters ende andere dienaeren te stellen, roerende den regimente ende hauwen in den voirs. bosschen, twelk nyemende geoirloft en wair alzo te doen buyten consent van sijnen prince [...].

³⁴ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 97.

³⁵ Ibidem, 97-98.

Uit de verweren van de Gooise markegenoten zal inderdaad blijken dat zij waarde hechtten aan de schaar- en bosbrieven en dan vooral aan de eerste schaarbrief en de daaropvolgende confirmatie. Naar mijn mening ging Enklaar hier voorbij aan de context. Het aantreden van Karel de Stoute als graaf van Holland en zijn sterke drang naar soevereiniteit in combinatie met de kracht van het middeleeuws inheemse gewoonterecht leverden spanningen op die wel moesten ontaarden in conflicten. Derhalve nuanceer ik die arrogantie van de Gooise markegenoten.³⁶

Niet alleen de Gooiers stonden in de periode 1470-1476 voor het Hof van Holland en de Grote Raad van Mechelen. Gemiddeld werden 67 beroepszaken per dag afgehandeld, terwijl in de periode 1477-1494, waarin de Grote Raad zijn einde vond, dat aantal zich beperkte tot twee of drie.³⁷ Volgens Blockmans en Prevenier is hieraan goed te zien hoe diep de kloof was tussen de centralisatie van de rechtsmacht en de vrije val daarvan na de dood van Karel de Stoute.³⁸ Bovendien was in een groot aantal gevallen de grafelijkheid zelf partij.

De drie vonnissen werden op dezelfde dag gedateerd: 14 april 1470. Specifiek ging het over het gebruik van het bos, het gebruik van de venen en meer algemeen over het gebruik van de gemene gronden tegen de achtergrond van de vraag wie de eigenaar was. Het is waarschijnlijk dat de problemen over het bos en de turf de directe aanleidingen vormden om ook de problemen over *alle* gemene gronden op te laten lossen. Hieronder komen eerst de zaken over het bos- en veengebruik aan de orde, waarna wordt afgesloten met de meer algemene kwestie die ik als het ‘proces van de eeuw’ durf te kwalificeren. Door de pleidooien van zowel eiser als gedaagde grondig na te lopen, wordt niet alleen inzicht verkregen in de omstandigheden die tot de processen geleid hebben, maar ook hoe men precies dacht over bijvoorbeeld de pachtovereenkomst uit 1280 en de schaar- en bosbrieven.

De kwestie over het bos

Het geding handelde enerzijds over een eerdere verkoop van hout uit het Gooiersbos en anderzijds over wie het recht mocht uitoefenen, wie over vergrijpen mocht beschikken en beslissen, ofwel over de rechtelijke bevoegdheid in het Gooiersbos.³⁹ Naarden en de dorpen hadden zekere lieden, die hout gekapt en takken geraapt hadden in het Gooiersbos en dat wilden verkopen aan derden, met geweld opgepakt en gevangen gezet. Ze gingen volgens de graaf buiten hun boekje, want het bos was zijn eigendom (‘naetelicken toebehorende’); hij presenteerde zich zelfs als bloot-eigenaar, maar strikt genomen was dat onjuist.⁴⁰ De ware bloot-eigenaar was immers het stift Elten die het bos (of natuurlijk een deel daarvan) ook nog in leen had uitgegeven aan de heren van Nijenrode.

De opgepakte en gemolesteerde lieden hadden namelijk te Den Haag al een schikking bedongen. Zij waren kennelijk uit zichzelf naar Den Haag gegaan om aldaar een arbitrale uitspraak te verkrijgen en werden veroordeeld voor het oneigenlijke gebruik van het Gooiersbos, maar kwamen ook met enkele raadslieden tot overeenstemming over de verkoop van de toch al gekapte bomen en geraapte takken. Aldus geschiedde en diezelfde lieden gingen nu *met* toestemming van de grafelijkheid het Gooiersbos in.⁴¹

Aldaar aangekomen werden zij overrompeld door de inmiddels op de hoogte gestelde inwoners van Naarden en de Gooise dorpen.⁴² De procureur-generaal herinnert er aan dat die Gooiers op de hoogte waren van de getroffen Haagse regeling. De Naarders, Blaricummers, Laarders en Huizers hadden het nog bonter gemaakt door de kopers en

³⁶ Vgl. Leupen, ‘Erfgoed van Erfgooiers’, 207; Leupen, *Keizer in zijn eigen rijk*, 82-83.

³⁷ Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 27.

³⁸ Blockmans & Prevenier, *The promised lands*, 190-191.

³⁹ Vgl. Koster-Van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 28-29; Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 149-150.

⁴⁰ MRVG, 407: ‘[...] ‘Hoe dat een wijl tijts geleden sekere brueckyge persooenen wonende in den voirs. lande van Goylant, ter cause van sekeren onbehoirlickien excessen ende geweldn, bij hunl. gedaen in Goyersbosch, mijnen voirs. genadigen heere naetelicken toebehorende [...]’.

⁴¹ Ibidem, 407-408: ‘[...] als van den boomen ende tacken te houwen ende wech te voeren tot hoeren oirboir ende proffijte, sonder behoirlickien tyteld dairtoe te hebben [...] Dewelcke persooenen aldus in submissien [vrijwillige onderwerping aan arbitrage] ontfangende wesende, soe hadden enige van hunl [...] gesproken mit enigen van den raide mijns genadigen heren ende van anderen om te coipen alsulke afgehauwen bomen ende tacken [...] mit welker acte de voirs drie persooenen den voirs. coip geschiet wesende, thuys getogen waeren ende waeren voort getogen in den voirs. bosch mit den anderen hoeren hulperen, om aldair te bereyden sulke afgehauwen bomen ende tacken, als zij gecoft hadden om die wech te mogen voeren ende gebryken nae hoeren geliefte’.

⁴² Ibidem, 408: ‘[...] zo waeren zij alle te samen bij maniere van rebellicheit ende monopolen uut hoirs selfs ongeoirlofdien wille gewapender handt uutegetogen int voirs. Goyersbosch, om aldair den voirs. copers [...] te vangen of andere vrese van hoere lijven te doen sonder redene [...]’.

verkopers naar Naarden af te voeren als ware het misdadigers en ze aldaar gevangen te zetten. Daar bovenop kwam dat de bomen en takken door de gedaagden waren geconfisqueerd. En dat kon in geen geval: '[...] spolyerende ende berovende mitsdien der hoicheit ende heerlicheit van mijnen voirs. genadigen heere ende sijne princelicke rechten ende demeynen [domeinen]'.⁴³ Bovendien hadden zij zich als rechters gedragen en ontbeerde het hen aan wettelijke bevoegdheden in het Gooiersbos.

De eis luidde dat de Gooiers – waaronder enkele ambtenaren in functie – veroordeeld dienden te worden tot restitutie van het gekapte hout in de vorm van een betaling. Ook werd een boete gevorderd die door de stad en de dorpen moest worden betaald. Naarden zou het hoogste bedrag moeten betalen: tweeduizend gulden leeuwen, terwijl de dorpen ieder driehonderd gulden leeuwen moesten ophoesten. De twee schouten van de stad Naarden moesten vanwege getoonde onbekwaamheid uit hun ambt ontheven worden. Ook mochten zij nooit meer een dergelijke functie vervullen en moest nog een boete betaald worden, terwijl alle eventuele inkomsten en gelden die zij hadden uitstaan verbeurd verklaard werden.⁴⁴

Toen was het de beurt aan de Gooiers. In hun verweer stelden zij dat de lieden nooit zouden zijn opgebracht als zij zich hadden gehouden aan de bestaande verordeningen betreffende de houtkap in het Gooiersbos. Daarmee refereerden zij ongetwijfeld aan de bosbrieven en hun banden met de heren van Nijenrode. Vervolgens wezen zij op andere processen waaruit bleek dat het Gooiersbos hun toebehoorde. Daarnaast wisten zij niets van de arbitrage te Den Haag en de verkoop van het betreffende hout. Maar nu komt het. Volgens de Gooiers behoorde het Gooiersbos tot de 'gemeente' van Gooiland, en zij waren gewoon om over het gebruik daarvan keuren en ordinanties te maken die ervoor zorgden dat het bos intact bleef. Bovendien hadden zij die overeenkomsten altijd en al heel lang als richtsnoer gehanteerd. Bovenstaand argument werd ook van toepassing geacht op het gebruik van alle gemene gronden. Veelzeggend is de frase waarin wordt gesteld dat gebruik van het bos verbonden was aan de gemeente van Gooiland. Daarmee wordt op de markorganisatie gedoeld. Letterlijk valt er te lezen dat het gebruik van het bos de Gooiers toeviel als een toebehoren van de gemeente of als een uitvloeisel van de marke.⁴⁵

Daarnaast zou Jan van Beieren de dorpen Laren, Hilversum en Blaricum de rechtspraak in de aanpalende bossen 'gegunt' en gegeven hebben, vanuit de overweging '[...] dat den eygendom van tselve bosch den voirs. verweerres toebehoort hadde'.⁴⁶ En aangezien de 'brueckige' personen zich niets gelegen hadden laten liggen aan de bepalingen aangaande het bos, besloten de gedaagden om 'hoere voirs. bosch te beschud(d)en [beschermen] ende te onderhouden nae hoeren ouden gewoenten, kueren ende ordincancien[...]'.⁴⁷ En direct daarop werd medegedeeld dat het bos van de Gooiers in hun ogen 'eygen goet'⁴⁸ was en dat de bescherming daarvan buiten het misdadige viel. Ook werd de overeenkomst tussen de grafelijkheid en de mishandelde lieden niet erkend, omdat zij geen brieven of akten daarvan hadden gezien.⁴⁹ En ook al hadden die geschriften bestaan, dan had dat niets uitgemaakt, omdat het bos [...] hunl. naectelick toebehoort'.⁵⁰

De mishandeling van de dieven kon de Gooiers eveneens niet aangerekend worden. Het was namelijk iedereen geoorloofd om lieden die roofden en anderszins schade berokkendenden aan 'hoere goeden' gevangen te nemen, en te laten berechten en corrigeren door de schouten, overeenkomstig de bestaande en vigerende ordonnanties. Jan van

⁴³ Ibidem, 409.

⁴⁴ Ibidem, 409-410: '[...] schuldich souden wesen gecondempneert te sijn mijnen voirs., genadigen heere restitucie ende beteringe te doen van alle den boomen ende tacken, die van sijnre genaden wegen vercoft hadden geweest, om dairvoir te betalen een sekere somme van penningen [...] ende den gemeynen buyck ende lichaem van den voirs. stede van Nairden voir die proffijtelicke beteringe van hoeren voirs. misdaet in der somme van tweeduysent gulden leeuwen ende elken lichaem ende buyck van den voirs. dorpen bijsonder in der somme van driehondert derselver gulden leeuwen; ende dairenboven die twee scouten van Nairden gepryveert te zijn van hoeren diensten ende gewijst onnabel ende onbequaem te wesen van ymmer meer enige diensten meer te mogen voeren ende excerceren ende verbuert te hebben tegen mijnen voirs. genadigen heere die gelden, die zij staende hadden up dieselve diensten, ende dairtoe elck te betalen tot mijns genadigen heeren behoefte de somme van twee hondert gulden leeuwen [...]']

⁴⁵ Ibidem, 410: '[...] mar dat Goeyersbosch ende thouwen van den bosch nyement toe en behoorde dan den voirs. verweerres als een toebehoeren der gemeente van Goylant; ende dat zij gewoonlic waeren kueren ende ordinancien te maken, hoe ende in wat manieren dat men in denselven bosch die boomen ende thout houwen soude om niet verderfelick te worden, welke kueren ende ordinancien de voirs. verweerres altijd gebruy(c)t hadden van zo zeer ouden ende langen tijden, dat van contrarie geen memorie en was'.

⁴⁶ Idem.

⁴⁷ Idem.

⁴⁸ Ibidem, 411.

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Idem.

Beieren had dat trouwens toegestaan en '[...] dat men oick niet bevinden en soude in enigen registeren of rekeningen, dat die grave van den lande ye toesegeen, actie of profijt gehadt hadden in den voirs. gemeente anders dan alleenlic thijnsen ende thienden ende die conijnen'.⁵¹ Niet alleen verwezen de Gooiers naar geschreven bronnen, waarmee aangetoond wordt dat belang werd gehecht aan schriftelijk bewijs, ook werd gewezen op de inkomsten die de graaf uit de gemeente normaliter of gewoonlijk heeft. Kort gezegd kreeg hij al genoeg. Het ging alleen om tijsen, tienden en de konijnen, en niet om andere inkomsten. De Gooiers trachtten met dit argument verdere inmenging van de landsheer te voorkomen en eisten vrijspraak.

Hiertegen kwam eiser in het geweer en repliceerde. Aangezien de Gooiers de lieden met geweld uit het bos hadden gevoerd en gevangen gezet, ondanks de rechtsgeldige arbitrale uitspraak en daaruit voortvloeiende verkoop, zou het hen 'heeren' maken; ze hadden zich gedragen als landsheren. Daarnaast behoorde het bos in geen geval aan de gedaagden, omdat de 'proprieteit' – d.w.z. het eigendom – en de daaraan verbonden boshouw alleen toeviel aan de landsheer. Daarom bleef de procureur-generaal in zijn repliek bij zijn eis, waarbij hij, om kort te zijn, ook verwees naar de andere processen tussen eiser en verweerder, waaronder die over de '[...] merschen, weyden, veenen, bosschen, heyden ende andere plecken, gelegen binnen den lande van Goylant [...]',⁵² waarover ik zo kom te spreken. Doch ook de Gooiers bleven bij hun verhaal en verwezen in hun dupliek eveneens naar het hangende en tegelijkertijd gevoerde proces over de gemene gronden.

De uitspraak van het Hof luidde dat, na het in ogenschouw nemen van de vele processtukken, de graaf van Holland en in die hoedanigheid ook heer van Gooiland, ontvankelijk werd verklaard, maar dat het Hof meer neeg naar gratie dan naar een rigide navolging van het vonnis, en derhalve rekening hield met de armoede van de gedaagden: zij werden veroordeeld tot boetedoening en het vragen om vergiffenis, waar bovenop een geldboete kwam, te weten 500 lyhoenen van 60 groten per stuk.⁵³ Beide partijen tekenden terstond (*illico*) beroep aan.

De turfkwestie

Het tweede geval betrof inwoners van Hilversum die in 1464 inwoners van Muiden gedroogd veen ter verkoop hadden aangeboden (dat gebeurde in het toen in de ban van Weesperkarspel gelegen Ankeveen). Toen de schout van Naarden overging tot arrestatie, liep de zaak uit de hand. Eerst vluchtte de schout voor de boze Muidenaren, die op hun beurt weer op de vlucht sloegen voor aangesnelde poorters van Naarden. Die van Muiden lieten daarbij hun paarden en wagens met turf achter en ook werd een stel koeien en paarden, eigendom van de turf verkopende Hilversummers, van de meent verwijderd en meegenomen naar Naarden. Hierop volgde een proces.

Uit de verslaglegging van het vonnis is goed op te maken hoeveel en in welke gradatie geweld werd gebruikt en hoe de zaak uit de hand liep. In die tijd heerste een grote turfschaarste en blijkbaar beriepen de gedaagden – dat wil zeggen de gewelddadige Naarders – zich daarop. En op hun 'keuren', waarmee ze ongetwijfeld doelden op de twee uitgevaardigde schaarbrieven en op het door Jan van Beieren gegeven privilege in 1419. Dit privilege verschaftte aan zowel Naarden als Gooiland het verlof om alle buitenlieden die de bossen en de venen beschadigden, en turfgravers en Loosdrechters, die koren in Gooiland verbouwden, op te brengen naar het slot Muiden.⁵⁴ Daarnaast bestond er een aantal items in de schaarbrieven die het steken en ook de verkoop van turf regelden. Onder de 'keuren' die de gedaagden in hun verdediging opvoerden reken ik dus ook de schaarbrieven.

⁵¹ Idem.

⁵² Ibidem, 412.

⁵³ Ibidem, 413-414: '[...] binnen drie weecken naistcomende komen sullen voir den voirs. hove bloots hoofs ende ongehort, vallende up hair knyen, bekennde hair misdaet ende biddende den voirs. hove in den name van mijnen voirs. genadigen heere om vergiffenisse; ende profijtlick mit der somme van vijfhondert lyhoenen, tstück tot tsestich groten gerekent [...]'].

⁵⁴ MRVG, 306: '[...]waert sake, dat sij bevonden ennige lude van buyten in onsen offte in hoeren schade, hetsij in den bossche offte in onsen venen, dat sij die aen moegen tasten ende vangen ende senden se op onse slot tot Mueden; ende waert, dat sij hantgemeen worden mit malckanderen ende vechtende, dat sij hem nyet gevanghen en wouden geven ende dair bleven doden, leempten offte coerwonden, dat sij dat doen moegen sonder misdoen tegens ons; ende voert ymant, die torff gravet in onsen venen offte in den horen venen, dat zij dien turff mogen aentasten, verderven offte bernen van onsen wegen sonder misdoen van ons, alzoeverre als sijt begheren aen onsen bailliuwe...ende dit sal gedueren tot onsen wedersegeen'.

Er werd vervolgens duidelijk gememoreerd waaraan het volgens de landsheer schortte. Niet alleen was er zonder de toestemming van de landsheer vergaderd, ook hadden de Naarders rechten aan zich getrokken door er met vlag en wimpel op uit te trekken, bovendien buiten hun rechtsgebied ('bedrijve ende bewinde'), waarmee zij tegen de landsheerlijke of soevereine rechten van de heer ingingen. De eis luidde dat de Naarders die geweld hadden gepleegd al hun privileges, handvesten en vrijheden moesten inleveren die zij hadden verkregen van de landsheer of zijn edelen. Tegen degenen die de klok hadden geluid en met vlag en wimpel erop uit waren getrokken, werd de doodstraf geëist ('dat zij dairan verbuert hadden tegen mijnen voirs. genadigen heere hoere lijven ende goeden').⁵⁵ De eiser nam ook genoegen met een overeenkomstige straf.⁵⁶

Het verweer ving aan met de mededeling dat de aangeklaagde Naarders samen met de 'gemeynen landen van Goylant' binnen de gemeente Naarden enkele venen hadden liggen. Aangezien er weinig brandstof voorhanden was ('luttel bernynge') waren zij overeengekomen dat niemand turf uit Gooiland mocht voeren. Indien dat wel geschiedde, volgde een boete van vier pond, waarvan de landsheer een deel kreeg ('tot mijns voirs. genadigen heren proffijt'). En omdat een zekere Splinter van Zijl en zijn handlangers trachtten een wagen vol turf Gooiland uit te voeren, waren zeven of acht poorters met een bode achter hen aangestuurd om ze, overeenkomstig de ordonnantie, te bekeuren. Daarbij was enig geweld noodzakelijk, omdat Splinter en de zijnen zich namelijk niet lieten bekeuren en met geweld hadden gepoogd onder de arrestatie uit te komen om alsnog de turf uit te voeren ('[...] mit fortse den turf boven der besettinge willen wechvoeren [...]'). Toen de poorters van Naarden dit vernamen, schoten zij hun collega's te hulp, maar 'sonder harnaes ende wapen'.⁵⁷

Splinter was inmiddels ontsnapt en vandaar dat de poorters van Naarden met het volste recht zijn achtergelaten paarden, wagens en turf meegenomen hadden. Bovendien ontkenden de gedaagden dat zij de klok hadden doen luiden, behalve toen de poorters de al uitgezonden stedelingen bijstand dienden te verlenen. Het betrof trouwens maar één slag, waaruit wel mocht blijken dat men ook zonder klokgelui erop uit was gegaan. Tevens was men niet met vlag en wimpel vertrokken, maar had een verwilderde dronkeman, uit het veen komende, zijn voorschoot op een stok gestoken en voor hem gehouden, juist toen de poorters op weg waren. Daarbij liep hij, zonder harnas en wapen, dwaas voor de stoet uit: ' [...] mar dat wel wair was, dat een droncken bijster mensche uut den veenen quam gelopen [...] ende nam sijn schortcleet, dat hij voir hem hadde, ende stack dat up eenen stock ende liep zo mede als een razende mensche sonder harnaes ende wapen, ende twelc ymmer niet schuldich wesen en soude een wimpel geheeyten te wesen'.⁵⁸ Van een wimpel was dus geen sprake geweest.

De hele onderneming was niet tegen de hoogheid van de vorst (of landsheer) gericht, maar juist ten behoeve van de welvaart van het land. De arrestaties vonden plaats overeenkomstig de ordonnantie op turf. De overtreders werden overigens in Naarden gearresteerd en pas daar werden de goederen geconfisqueerd, waarmee het verwijt dat men buiten het rechtsgebied was opgetreden, was weerlegd ('[...] zodat zij die wagenen mit den turff buyten den bedrijve van Naerden niet gehaelt en hadden'). En al hadden zij dat gedaan, en dat was niet het geval, dan nog hadden zij daartoe het recht, want de overtreders waren op de vlucht geslagen ('fugityff').⁵⁹

De argumentatie was fel. Het was in de ogen van de verweerders waar dat enige poorters van Muiden om dezelfde redenen naar Naarden gevoerd waren, maar zij waren niet mishandeld. Hun turf was terstond aan het gasthuis afgegeven, ondanks dat de eigenaren daarvan niet graag afstand hadden gedaan. Hun wagens en paarden konden mee naar huis genomen worden en ook de wagen en het paard van Splinter waren geretourneerd. Het was wel zo dat zes of zeven dagen daarna vee was geconfisqueerd, dat toebehoorde aan de verkoper van de turf. Dat kwam omdat Splinter weigerde de boete te betalen. Aangezien het vee niet verbeurd werd verklaard, kon de verkoper zich verant-

⁵⁵ Ibidem, 38: ' [...] ende voirt hoeren wille dairmede gedaen, makende ongeoirloofde vergaderinge ende monopole tegens der hoichheit van hoeren prince ende hunselves heere makende, gemerct dat nyement geoirlooft was enige clockeslach [het luiden van de noodklok om de weerbare mannen op te roepen] te doen mit ontwonden wimpel [met vaen] uut te trecken buyten sonde[r]linge wete ende wille van sijnen heere ende prince, twelke in deser sake niet geschiet en hadde geweest'.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Ibidem, 39.

⁵⁸ Idem.

⁵⁹ Ibidem, 40.

woorden en dat had hij ook gedaan. En het vee werd door hem als borgstelling van de hand gedaan, waarmee duidelijk was dat de gedaagden zich aan niets schuldig hadden gemaakt en derhalve meenden dat zij ‘los, ledich ende quijt gewijst te sijn van den onbehoirlickens eysch des procureurs [...]’.⁶⁰

Hierop volgde de repliek van eiser. Speerpunt was de mededeling dat de verweerders nieuwe rechten hadden verkregen op de venen, maar dat die bloot-eigendom van de landsheer waren.⁶¹ Het privilege om keuren en ordonnanties te maken was niet verstrekt om deze van toepassing te laten zijn op gronden die hen niet toebehoorden, iets wat zij bovendien bekend hadden. Het arresteren en berechten mochten ook niet in andermans heerlijkheid of buiten de jurisdictie of vrijheid plaatsvinden, iets wat zij ook al hadden gedaan. Het ging er dus niet om of Splinter en de zijnen schuldig waren, maar om de handelswijze van de gedaagden. Indien de baljuw erbij was gehaald, was er sprake geweest van juist handelen en had de landsheerlijke ambtenaar correctief kunnen optreden. De grief van de landsheer was klaarblijkelijk zo groot, dat ook de mededeling dat de onderneming had plaatsgevonden ten behoeve van het landsbelang opzij werd gezet: ‘[...] ende dat oick de voirs. verweerster niet seggen en mochten, de voirs. reyse geschiet te wesen om de waelvaart van den lande, gernerct dat twaelvaeren van den lande van Goylant niet alleen an hunl. gelegen en was [...]’.⁶² Men had op eigen houtje gehandeld en er was onnodig en bruut geweld gebruikt tegen onderdanen van de landsheer. Ook de overdracht van de turf aan het gasthuis sorteerte het tegenovergestelde effect, want het ging in feite over geroofd turf dat als aalmoes werd overhandigd. Derhalve bleef de eis gehandhaafd.

De dupliek van de verweerder begon met de mededeling dat de venen hun rechtens toebehoorden, iets wat zij al uitgebreid hadden toegelicht tijdens het andere proces, over ‘[...] den gemeynen lande van Goylant’. Ook had graaf Willem III de stad Naarden privileges verschaft, zoals die aan de schout. Hij mocht in samenwerking met het stadsbestuur keuren maken. En aangezien (en nogmaals) er weinig brandstof te vinden was in Gooiland, had men besloten een ordonnantie op turf uit te vaardigen, specifiek een verbod om turf Gooiland uit te voeren. Daarop stond een boete waarvan een derde deel in de kas van de landsheer vloeyde, waaruit mocht blijken dat de keur ‘[...] niet gemaict en hadde geweest up anderen luyden goet ende heerlicheit’.⁶³ Vervolgens wordt het gedrag van Splinter veroordeeld en het tegen hem gebruikte geweld vergoelijkt. Splinter had de turf met geweld geroofd en getracht weg te voeren, dus hadden de verweerders louter hun eigendom teruggevorderd. Derhalve bleef het verweer onveranderd.

Het Hof vonniste in het nadeel van de verweerder, maar besloot ook over te gaan tot gratie, omwille van de armoedige situatie waarin de veroordeelden zich bevonden.⁶⁴ De geweldplegers, dus die van Naarden, werden veroordeeld tot een geldboete, het vragen van vergiffenis en het houden van bedevaarten. De echte boosdoeners worden bij naam genoemd. Een zekere Gooswijn en Matheus moesten in ‘[...] hair lynien clederen [linnen gewaad] ende barsbeens [blootbeens], elck van den voirs. Gossyn ende Matheus hebbende een barnende wassen kaersse in die handt, een halff pont wegens, bekennde hair voirs. misdaet ende biddende up hair knyen den voirs. hove in den name van mijnen voirs. genadigen heere om vergiffenis [...]’.⁶⁵ Hierop tekende de procureur van de verweerder ook nu terstond (*illico*) beroep aan.

Het proces van de eeuw: de kwestie over de gemene gronden

Ongeveer gelijktijdig vond het ‘grote proces’ plaats tussen de landsheer en de Gooise markegenoten. Preciezer: de kwestie handelde over wie nu de eigendom had over de gemene gronden, nader gespecificeerd als de heiden, weiden, venen, moerassen, wildernissen en bossen. Allereerst is er de introductie van de partijen. Enerzijds was er eiser,

⁶⁰ Idem

⁶¹ Ibidem, 41: ‘Up ende tegens welke andwoirde die voirs. eysscher in den name als boven hadde doen repliceren ende seggen, dat die voirs. verweerster nye [nieuwe] rechtverdigen tytel gehadt en hadden van den veenen, mar dat deselve veenen naectelic mijnen voirs. genadigen heere toebehoorden [...]’.

⁶² Ibidem, 41.

⁶³ Ibidem, 42.

⁶⁴ Ibidem, 43: ‘[...] dat mit onrecht ende quader cause die voirs. verweerster hair dairtegen geweert ende geopposeert heeft, ende mitsdien corrigibel is’.

⁶⁵ Ibidem, 43-44. Het gaat nog even verder, inclus de bedevaarten. Terwijl Gooswijn naar Keulen en Rome moest, kon Matheus volstaan met een trip naar Nieuwenzeel.

de hertog van Bourgondië en graaf van Holland en derhalve ook heer van Gooiland. Anderzijds bestond de verwerende partij uit de stad Naarden en de dorpen van Gooiland, te weten Bussum, Huizen, Laren, Blaricum en Hilversum, 'elck in zoveere hunl. dat ancleven mochte'.⁶⁶

De procureur-generaal van eiser ving aan met de mededeling dat de voorouders van zijn heer, de hertog van Bourgondië, het gemeen land van Gooiland (het gemeen land betekende hier het gehele land, en sloeg niet op de gemene gronden) met al zijn rechten, vrijheden, heerlijkheden, domeinen en al het andere in eeuwige erfpacht hadden ontvangen van de abdis van Elten tegen een jaarlijks te betalen som geld. Hij refereerde uiteraard aan de pachtovereenkomst van 1280. Het stift had tot die tijd het land '[...] vrij gehadt ende beseten' waardoor via de erfpacht, naast andere rechten, ook de '[...] mersschen, weyden, veenen, bosschen, heyden, streuellen, waranden ende wildernissen [...]' alsmede de grond en de 'proprieteit' – opnieuw de eigendom – de landsheer alleen toevielen, zonder dat iemand anders daarop rechten kon laten gelden.⁶⁷ In feite beschreef de procureur-generaal hoe de erfpacht van de *terra* Nardinclant door de Hollandse grafelijkheid werd opgevat, namelijk als de overname van de heerschappij over en zelfs de eigendom van Gooiland en van alle mogelijke publieke en private rechten.

Toch hadden de inwoners van de stad Naarden en de Gooise dorpen het belieft om op eigen (volgens de eiser 'onbehoirlicken') initiatief en onrechtmatig deze gronden aan zich te trekken en sterker, te usurperen, ten koste van het gezag van de heer. De boeren gebruikten de weidegronden en heidevelden alsof het hun eigen bezit betrof door naar goeddunken hun rundvee, schapen en varkens daarop te laten grazen.⁶⁸ Daarenboven staken zij plaggen op de heiden en in de venen en namen zij hout uit de bossen mee om te verbruiken en te verkopen. Nog erger was dat zij allerhande ordonnanties en reglementen uitvaardigden alsof zij landsheren waren.⁶⁹ Hiermee werd andermaal gedoeld op de schaarbrieven.⁷⁰

De wijze waarop de Gooiers omsprongen met de venen kon ook niet door de beugel. Dagelijks groeven en verkochten zij turf. Interessanter is dat er gewag werd gemaakt van ontginningen. Van de meeste venen die gedolven waren en van sommige weiden werden eveneens dagelijks 'koirnlanden' gemaakt, die zij onderling verdeeld hadden en gebruikten tot hun voordeel. Dat eigenhandige ontginningen ging ten koste van de heerlijkheid en inkomsten van de heer. De Gooiers hadden de veengronden kennelijk ontgonnen zonder dat zij zich iets gelegen lieten liggen aan de graaf.⁷¹

Vervolgens werd er gerefereerd aan de verkoop van venen alsof het eigen venen betrof, zoals de verkoop van grond door Naarden aan Loosdrechters en lieden uit Kortenhoeve.⁷² Dit zou gebeurd zijn in XLII ([14]42), vlak voor de uitvaardiging van de tweede schaarbrief '[...] om mijnen genadigen heere beteringe [schadeloosstelling] te doen van sekere excessen, die zij tegens sijne hoichheit gedaen hadden [...]'.⁷³ Blijkbaar hadden de Naarders het allemaal nog erger gemaakt, door op sluwe wijze grond te verkopen die niet aan hen toebehoorde om met de opbrengst daarvan de graaf schadeloos te stellen. Een sigaar uit eigen doos, om het zo maar eens te zeggen.

Dit alles overziend hebbende, stelde eiser dat de gedaagden de genoemde gronden simpelweg geïsurpeerd hadden en derhalve onrechtmatig gebruikten. De eis luidde dat '[...] zij dairom schuldigh souden wesen gecondempneert te sijn haere handen dairaf te

⁶⁶ Ibidem, 323.

⁶⁷ Idem: '[...] seggende ende proponerende de voirs. eysscher, hoe dat wijlen die edele voirderen mijns voirs. genadigen heren, graven van Hollant, saliger gedachten, dat gemeen lant van Goylant voirs. mit allen sijnen rechten, vrijheden, heerlichheden, domeynen ende anders sijnen toebehoeren genomen ende ontfangen hadden in enen ewygen erfpachte van der vrouwe der abdisse, convente ende goidshuyse van Elthen om een sekere somme van penningen, alle jairs dairvoir te betalen, ende hadden tot hairtoe up dien rechtverdigen tytel datselve lant vrij gehadt ende beseten, uut crachte van welken erfpachte ende transporten onder andere rechten ende heerlichheden die mersschen, weyden, veenen, bosschen, heyden, streuellen, waranden ende wildernissen, binnen denselven lande gelegen, mit den gront ende proprieteit van dien nutertijt mijnen voirs. genadigen heere alleen toebehoirde, sonder yemant anders dairin enich recht of toeseggen te mogen hebben in eniger manieren'.

⁶⁸ Ibidem, 324: '[...] alsoft hair eygen erve ende patrimonye geweest hadde, te weten dat zij hoir beesten als paerden, koeyen, zwijnen ende scapen geweyt hadden ende dagelick weyeden tot hoeren geliefte [...]'].

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Vgl. J. Buis, *Historia Forestis*, 157.

⁷¹ MRVG, 324.

⁷² Idem: '[...] mit den gront ende proprieteit van dien bij subtylen ende onbehoirlicken wegen vercoft hadden den voirs. van Loosdrecht, van Cortehoeven ende meer anderen, ende dewelke vercopinge mogelic van geenre waerden wesen en soude, gemerct dat nyement geoirloift en was te vercoipen, dat hun niet toe en behoorde'.

⁷³ Idem.

trecken ende te houden tot ewigen dagen [...]'. Dat sloeg ook op de ontgonnen gronden. Verder werden vergoedingen gevraagd voor het vruchtgebruik van die ontginningen (vanaf het jaar 1424, toen Filips de Goede heer van Gooiland werd).⁷⁴ De verkopen van grond moesten ongedaan worden gemaakt en de grond moest worden teruggegeven. Tot slot zou een boete van tienduizend Hollandse leeuwen moeten worden voldaan vanwege alle 'bruecken' of gepleegde misdaden.⁷⁵

Uiteraard werd deze opvatting niet gedeeld door de Gooiers. Zeer strategisch en voor- dat zij overgingen naar hun verdere verweer, erkenden zij eerst de hertog van Bourgondië als hun heer van Gooiland en ook dat zij zijn onderdanen waren. Binnen dat Gooiland lag echter een 'gemeynte', waar 'die mersschen, weyden, venen, bosschen, heyden, streuellen ende waranden' toebehoorden.⁷⁶ Deze hadden zij, tezamen met de genoemde plekken (dus de ontginningen), '[...] alijt rustelicken ende vredelicken gebruyct ende beseten [hadden], ymmer van zo langen tijden, dat nyemende van der contrarie te gedenken en wair'.⁷⁷ De Gooiers beweerden dat door het eeuwenlange gebruik van de gronden een 'duechdelicke prescriptie' of deugdelijke verjaring was verkregen, 'alsoft mit privilegien alsoe uitgegeven'. Het ging niet alleen om het gebruiksrecht, maar ook om de eigendom op de gemene gronden met alles wat daartoe behoorde. Niemand anders kon daarop rechten laten gelden en niemand anders had daarover enige zeggenschap.⁷⁸

Dit argument verwees in hoge mate naar de oude situatie, en kende in sterke mate een gewoonterechtelijke signatuur. Dat de verjaring gelijk werd gesteld met een privilege, wijst erop dat men goed door had wat het verschil daartussen was. Een verlening van een privilege ging doorgaans gepaard met een geschrift. En door de verjaring als zodanig op te voeren, werd het gebruik van de gemene gronden door de Gooiers indirect van een schriftelijk fundament voorzien. Daarnaast beschikten ze ook nog over 'echte' schriftelijke bewijzen, zoals de arbitrale uitspraak over het gebruik van de gemene gronden (1403) alsmede de bevestigingsoorkonde van de eerste schaarbrief van Albrecht (1404). En natuurlijk die schaarbrief (1404). De gedaagden continueerden hun verweer.

Albrecht had via [die] brieven 'by expresse' erkend dat de gemene gronden toebehoorden aan de Gooiers. Opnieuw zou dit betekenen dat de prins de Gooiers een privilege had gegeven. Bovendien hadden zij de gemene gronden niet op eigen gezag gebruikt, maar altijd met instemming van de landsheer: '[...] ymmer bij wille, weten ende consente' van de graven van Holland.⁷⁹ Daarom werd verwezen naar de bovengenoemde oorkonden uit 1403-1404. Er waren overeenkomsten met de graven van Holland gesloten, waarin werd bepaald op welke wijze de gemene gronden door hen zouden worden gebruikt, namelijk als collectief: '[...] zamentlic ende onverscheyden'.⁸⁰ Ze dienden derhalve onverdeeld te blijven, behalve als beide partijen tot overeenstemming kwamen over een ver- of opdeling. Ook waren ze louter bestemd voor de Gooiers. Dit werd nog extra benadrukt:

'[...] mit meer andere woirden, welke overdrachte bij den tresorier van Hollant ende heeren Ghijsbrecht van Diepenburch, ridder, beseghelt was ende geconfermeert, gevesticht ende blijft bij hertoge Ailbrecht van Beyeren, grave van Hollant, voir him ende sijnen nacomelingen, bij sijnen besegelden brieven, getransfixeert duer die voirwairden voirs., dairin de voirs. hertoge verclairt heeft, alse dat hij wil, dat die Goylanders hoire gemeynte verbruyken na der voirs. overdrachte, in teyken, dat die gemeynte den Goylanders puyerlicken toebehoorde'.⁸¹

⁷⁴ Ibidem, 325.

⁷⁵ Idem.

⁷⁶ Idem.

⁷⁷ Ibidem, 326.

⁷⁸ Idem: '[...] ende dat oick de voirs. eysscher niet en soude konnen doen blijcken, dattet ye anders was geweest hadde van der tijt, dat Goylant bewoent hadde geweest, zodat zij dairaf vercregen hadden duechdelicke prescriptie, die zij seyden in rechte alleens te wesen, alsoft mit privilegien alsoe uitgegeven hadde geweest, ende mit welker prescriptie de voirs. verweerres seiden vercregen te hebben recht ende eygendom tot der voirn. Gemeynte mit allen toebehoeren voirs., sonder yemant anders recht enich recht of toeseggen dairin te hebben; ende dat oick hertoge Ailbrecht, grave van Hollant, bij sijnen brieven bij expresse bekent hadde de voirs. gemeynte toe te behoeren den voirs. Verweerres ende dat zij de voirs. gemeynte gebruyct ende beseten hadden niet sonder tytel, mar uut crachte van der voirs. prescriptie ende gewoonte, twelke zij seyden alleens te wesen, alsoft hunl. bij privilege van den prince hadde geweest'.

⁷⁹ Idem.

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Idem: 'Met andere woorden, de overdracht was bezegeld en geconfermeerd door de schatbewaarder van Holland en ridder Ghijsbrecht van Diepenburg, alsmede bekrachtigd door hertog en graaf van Holland Albrecht van Beieren en zijn nazaten, via een bezegelde brief, gewijzigd door de voorzegde voorwaarden, waarin de hertog verklaarde dat de Gooiers hun gemene gronden gebruikten volgens de voorzegde overeenkomst, dat wil zeggen, dat die gemene gronden hen uitsluitend toebehoorden'.

Die Ghijsbrecht van Diepenburch vinden we inderdaad terug als zegelaar van de eerste schaarbrief (daar heet hij overigens Ghijskyn). Opvallend is dat er over een overdracht werd gesproken. Ook in 1470 was dat iets anders dan een overeenstemming. De Gooise boeren trachtten duidelijk het Hof te overtuigen dat er sprake was van een werkelijke overdracht van gebruiksrechten op de gemene gronden, en verklaarden verder dat zij daarom, opnieuw op basis van verjaring en de gewoonte en ondersteund door de schriftelijke instemming van graaf Albrecht, met recht die gemene gronden gebruikten. Derhalve hadden de Gooise markegenoten alle recht gehad om hun rundvee te laten grazen op de weiden, heiden en in de venen turf te steken en evenzo veel recht om dat te blijven doen, alsmede zoden te delven en 'dat bovenste' van de heiden te steken, waarmee plaggen werden bedoeld ten behoeve van bemesting in de potstallen. Overigens ontkenden zij zoden te hebben gestoken in de waranden.

Niets aan de hand ... of juist wel?

Het was nog niet afgelopen met het verweer van de Gooiers. Jan van Beieren zou, in de hoedanigheid als heer van Gooiland, de dorpen Laren, Hilversum en Blaricum het recht gegeven hebben om alle misdrijven in de aan de dorpsgrenzen aanpalende bossen te be-rechten. Diezelfde Jan van Beieren had in 1422 een 'eyntlicke' grensscheiding tussen Gooiland en Loosdrecht getroffen, waarbij hij verklaard zou hebben dat alle gronden en venen, die de 'luyden van Nairden en Goylant hebben', aan hen bleven.⁸² Inderdaad trof Jan van Beieren in 1422 een nadere grensbepaling tussen Gooiland en Loosdrecht, waarbij hij verklaarde dat 'alle lande [...] die sullen onse goede luyde van Nairden ende van Goylant hebben ende houden in alsulcdanigen rechten als hoir brieve [...] behoude-lic ons altoes onsen gronde, rechte e[nde] heerlicheyt'.⁸³

Hierna werd een van de sterkste argumenten geopperd. Volgens de Gooiers zouden zowel Jan van Beieren als Filips van Bourgondië als ook nu Karel van Bourgondië be-loofd hebben dat zij al hun gronden en venen mochten houden: '[...] te stijven en te starcken in allen hoeren ouden rechten, privilegien ende gewoonten'.⁸⁴ Ook zouden de ontginningen, dat wil zeggen delen van de gemene gronden die tot akkerbouwgronden waren gemaakt, op basis van het voorgaande gerechtigd zijn. Het lijkt plausibel; de meeste vorsten beloofden tijdens hun inhuldigingen niet voorbij te gaan aan de privile-ges van hun nieuwbakken onderdanen. Karel gaf daar niet bijster veel om. Het is dan ook goed mogelijk dat hij daaraan niet is begonnen, maar ook hij diende een goede vorst te zijn. Karel zag echter geen ruimte voor eigen rechten van zijn onderdanen of medezeggenschap. Daarnaast liet hij eens weten dat hij niet met beden en verzoeken, maar door het opvolgen van bevelen gehoorzaamd werd.⁸⁵

De Gooiers hadden inzake de voltooide ontginningen het idee dat zij dat met een zeker recht hadden gedaan. Immers, indien de gerechtigden tot overeenstemming kwamen over een ontginning, dan zou die voltrokken mogen worden. Men verwees opnieuw naar de gebeurtenissen in de jaren 1403-1404 en de in die periode uitgevaardigde oorkonden en eerste schaarbrief. Daarenboven waren de gemene gronden ontgonnen ten nutte en profijt van de meeste markegenoten, precies zoals was bepaald in de eerste schaarbrief.⁸⁶ De ont-ginningen hadden ook plaatsgevonden om geld te genereren, waarschijnlijk toen de lands-heer om bedes had gevraagd. Volgens de Gooiers waren zij dan toch wel gemachtigd ge-weest om grond te ontginnen, waarover zij trouwens wel 'de gront ende proprieteit' behielden⁸⁷, om later te bepalen wat zij ermee wilden doen. Kortom, de Gooise boeren hadden niets misdaan en dientengevolge meenden zij opnieuw dat vrijspraak de enige uit-komst zou mogen zijn.⁸⁸ Er was dus niets aan de hand. Of wel?

⁸² Ibidem, 327.

⁸³ Ibidem, 34.

⁸⁴ Ibidem, 327.

⁸⁵ Blockmans en Prevenier, *In de ban van Bourgondië*, 149. Vgl. Van Hijum, *Grenzen aan de macht*, 80, 81, n. 235, 236: '[...] Aangezien ik niet gehoorzaamd word met beden en verzoeken, zal ik voortaan bevelen, want ik heb lang genoeg gesmeekt. De ongehoorzamen zal ik dan straffen op een wijze die anderen reeds ondervonden en die ik niet aanraad'.

⁸⁶ MRVG, 327: '[...] dat uut crachte van der voirs. oude prescriptie ende gewoonte ende overmits den expressen bekennen van hertog Ailbrecht voirgen. hunl. wel geoirloft hadde geweest ende was coirnlant te maken van den heyden ende andere plecken van der gemeynthe voirs [...]'].

⁸⁷ Idem.

⁸⁸ Ibidem, 328: '[...] bij sentencie diffinitive van den voirs. hove zij schuldich waeren geabsolveert, los, ledich, vrij ende quijt gewijst te sijn van den voirs. onbehoirlickten eysch des eysschers voirgen. ende denselven dairvan geimponeert te sijn silencie ende ewich zwijgen'.

De eiser repliceerde bij monde van de procureur-generaal dat er geluisterd was naar het pleidooi van de verweerder, maar dat het niet ontvankelijk werd verklaard, sterker, dat hij zijn voordeel er mee zou doen. De Gooiers hadden in zijn ogen min of meer bekend. Zo bleek uit niets dat de gemene gronden altijd door de Gooiers waren gebruikt, laat staan hun bezit waren geweest. Juist het tegenovergestelde was gebleken. De Gooiers moesten immers op gezette tijden bij de graven van Holland op het matje komen ('geporret') en werden daar aangesproken op slecht gedrag. De zaak in kwestie was weliswaar nog nooit besproken, maar op basis daarvan kon echter niet worden beweerd dat zij de gemene gronden in bezit hadden, en ook verjaring kon daarmee niet worden bewezen, '[...] al wairt, dat zij van duysent jaeren tot desen dage toe rustelic besit hadden, als zij en niet deden'.⁸⁹ Daarnaast mocht niemand verjaring opvoeren, behalve uit kracht of op basis van een rechtmatige titel en 'goet gelove'. Aangezien de Gooiers daarover niet beschikten, mocht er ook geen verjaring opgevoerd worden. De hoogheidsrechten en heerlijkheden van de prins gingen in alle zaken boven alles; zij waren exempt, dus onttrokken aan de normale jurisdictie.⁹⁰ Dit is een belangrijk punt. Immers, het gewoonterecht werd geparkeerd en tot niet valide verklaard.⁹¹

Elten wordt erbij gehaald

De eiser kreeg het even te kwaad en meldde dat verweerder niet over eigendom ('eygendom') op de gemene gronden mocht spreken, en al helemaal niet mocht beweren daarover heer te wezen, ook al bestonden er brieven van Albrecht van Beieren waarin '[...] tgemeyne lant van Goylant [...]' verbonden bleef en blijft aan de abdis van Elten als gevolg van de erfpacht, waardoor men zonder de toestemming van de abdis niets mocht doen met de grond; ook al zou het gebruiksrecht ooit via een expliciete brief aan hen zijn gegeven, door diezelfde abdis of datzelfde convent, dan werd dat verbeurd verklaard, net als de verkopen van gemene grond die zij al die jaren zonder toe- en instemming van de prins of hertog hadden voltrokken.⁹² Hierbij werd opgemerkt dat eiser de argumenten van de verweerder ongepast vond ('vermetende waeren').

Vervolgens bracht de procureur-generaal de oorkonde van Albrecht (1403) en de daaropvolgende schaarbrief (1404) als bewijsstukken in. Die mochten niet tegen de landsheer gebruikt worden. Niemand had het recht of de macht om zijn [de graaf] autoriteit te ondermijnen door hem min of meer te onterven. Ook hielden de brieven van Albrecht, die ook nog eens waren gewijzigd door allerhande voorwaarden en overdrachten, geen stand en behoefden niet eerst door de landsheer beoordeeld te worden (prejudiceren). In feite had Albrecht te veel rekening gehouden met het gewoonterecht. In ieder geval werden zijn overeenkomsten door de procureur-generaal niet rechtsgeldig beschouwd, omdat het in zijn ogen een regelrechte onterving was, en bovendien waren de akten foutief geïnterpreteerd: '[...] dat geen princen hoeren heerlijkheden wech en gaven simplen luyden'.⁹³ Ook al hadden Albrecht en zijn opvolgers overeenkomsten met de Gooiers gesloten, via diezelfde overeenkomsten hadden zij altijd hun heerlijkheden en hoogheidsrechten beschermd. Bovendien waren de overeenkomsten tot stand gekomen op basis van 'quade informacie'. En het mocht dan wel zo zijn dat de hertog van Bourgondië en zijn vader de Gooiers beloofd hadden hun oude rechten en gewoonten te eerbiedigen, zoals iedere prins dat gewoon was te doen, maar dat betekende niet dat het bestaan van brieven van Albrecht of hertog Jan van Beieren op zichzelf afdoende was. In geen van die brieven werd namelijk gewag gemaakt van dergelijke giften en het eventuele hoe en waarom. Ook werden die zogenaamde schenkingen niet gespecificeerd.

Dan worden Elten en de overeenkomst uit 1280 erbij gehaald. In het bijzonder was er het feit dat Gooiland ooit behoorde aan de abdis en het convent van Elten, aldus de eiser, en dat het in erfpacht was uitgegeven. Indien de jaarlijkse pachtsom niet werd betaald, viel het Gooiland als vrij goed, met al zijn toebehoren zoals het ooit in pacht was uitgegeven, terug aan El-

⁸⁹ Idem.

⁹⁰ Idem.

⁹¹ De Bourgondiërs deden dat onder andere door voor te schrijven dat lokale en regionale rechten gecompileerd, op schrift gesteld, verzameld en aan de landsheer ter goedkeuring moesten worden voorgelegd. Deze fase noemt men 'homologatie'. Hoppenbrouwers, 'De costumen van Heusden van 1569', 55.

⁹² MRVG, 328-329.

⁹³ Ibidem, 329.

ten. Dat hield tevens in dat zowel de Bourgondiërs als de Eltense abdissen niet gemachtigd waren het Gooiland te ‘verminderen’, omdat ook de Bourgondiërs de eigendom niet hadden. Zij waren louter pachters: ‘[...] dair zijselve, die niet dan pachtenairs en waeren, genen eygendom an en hadden’.⁹⁴ Eigendomsrechten van de verweerders moesten bewezen worden via brieven van Eltense abdissen, waarin dat expliciet stond vermeld. Tevens moesten die voor 1280 uitgegeven zijn, dus voor de verpachting van Nardinclant aan Holland.⁹⁵

Het vonnis

De Gooiers pakten de zaak op en dupliceerden dat zij zonder onderbreking en feitelijk sedert mensenheugenis de gemene gronden gebruikten en hadden gebruikt. Bovendien was daar nooit onenigheid over geweest, maar juist het tegenovergestelde: de graven van Holland en in die hoedanigheid ook heren van Gooiland hadden hen de gemene gronden ‘rustelic ende vredelic’ laten gebruiken en hadden afgezien van iedere bemoeienis of ‘porringe’ [aanvechting van een zaak].⁹⁶ Bovendien kon men in geen geval voorbij gaan aan de verjaring en oude gewoonte (‘interrumperen of te nyete doen’), want die waren reeds geheel rechtmatig. Omdat de verweerders het gebruiksrecht al zo lang in bezit hadden, mochten zij dat ook aanvoeren (prescriberen). Overigens was er in geen enkel beschreven of geschreven recht van de prins iets te vinden wat dat verbod.⁹⁷

Er werd getracht het argument van de verjaring overeind te houden door te wijzen op de procedure, de gedingbevestiging of litiscontestatie. Pas nadat de verweerder ten gronde – ten principale – antwoord had gegeven, was er volgens de romano-canonieke procedure sprake van litiscontestatie ofwel een debat ofwel gedingbevestiging. Op dat moment presenteerden de partijen hun pleidooien. Na de eis kon verweerder of schuld bekennen, of een schikkingsvoorstel doen of zich verdedigen tegen de eis. Wanneer er schuld werd bekend, volgde geen gedingbevestiging.⁹⁸ Kortom, in de ogen van de Gooiers was er op het punt van de verjaring nooit een zaak geweest.

Er was volgens de Gooiers nog iets aan de hand. De graaf van Holland kon misschien geen grond schenken zonder toestemming van de abdis van Elten, maar in de praktijk zou dat grote problemen opleveren. Hiermee trachtten zij Albrechts handelingen te verklaren, want die had in feite de grond geschonken en Elten had daar nooit moeilijk over gedaan. Het zou Karel misstaan om die schenking ongedaan te maken en als dat dan moest gebeuren, moest dat door de abdis van Elten gedaan worden.⁹⁹ En toen werd het kanon in stelling gebracht. Als troef en meest belangrijke en interessantste punt voerden de Gooiers vervolgens het argument op dat de grafelijkheid ook niet afdoende zou kunnen bewijzen dat ‘[...] dese gemeynte dair questie om is [...]’ ten tijde van de verpachting van Gooiland aan Holland in bezit was geweest van de abdis van Elten. Dus die kon ook niet aan hem overgedragen zijn.¹⁰⁰ Met andere woorden, ze wazen er fijntjes op dat de gemene gronden *niet* tot de overdracht of pachtovereenkomst hadden behoord, althans, het kon niet bewezen worden dat het toen het geval was. Hiermee impliceerden de Gooiers dat zij altijd, dus ook onder Elten, zelf over de gemene gronden hadden kunnen beschikken, als eigenaren nog wel. Feitelijk lieten ze de grafelijkheid weten dat het helemaal niet zeker was of de pachtovereenkomst van 1280 de zeggenschap over de gemene gronden had opgeleverd. Hoewel eiser verwezen had naar de schenking (bevestiging) van keizer Otto (968) en in een adem door naar die verpachting, waren die verwijzingen in de ogen van de Gooiers geen valide bewijzen.¹⁰¹

⁹⁴ Ibidem, 330.

⁹⁵ Idem: ‘[...] dat moste wesen bij brieven, hant [verweerders] bij der abdisse van Elthen gegeven voir die date van den pachtbrief van den graeflicheit van Hollant voirs., ende anders niet’.

⁹⁶ Idem.

⁹⁷ Idem.

⁹⁸ Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 153-154.

⁹⁹ MRVG, 331: ‘[...] dattet te groten afterdeel ende cleynheit van mijnen genadigen heere wesen soude, dat hij geen goet in Goylant en soude mogen wechgeven sonder consent der abdissen van Elthen; ende al wair alsoe, soe en soudet nochtans in den mont van mijnen genadigen heere niet staen om dat te niete te doen, mar dat soude te niete behoeren gedaen te sijn bij der abdisse voirs [...]’.

¹⁰⁰ Ibidem, 331: ‘[...] ende dat oick de voirs. eysscher, zo hij procedeerde, nimmermeer duechdelic en soude konnen bewijzen, dat ten tijden als Goylant den grave van Hollant bij der voirs. abdisse verpacht worde, dese gemeynte, dair questie om is, yet bij derselver abdisse geposeseert was’.

¹⁰¹ Ibidem, 330: ‘[...] ende bijsonder overmits dat tvoirs. lant van Goylant voortijts toe te behoeren plach der abdisse ende kerke tot Elthen bij gifte van enen keyser van Rome [...]’.

Het Hof merkte op dat partijen in feite contrarie stonden en wees, na deliberatie, vonnis:

‘[...] condempneeren dairom den voirs. verweerres, dat zij van nu voortan hair handen trecken ende houden sullen tot ewigen dagen van den voirs. veenen, zodenslach, bosschen, streuellen, van den weyden, dairinne gelegen, waranden ende wildernissen, binnen den voirs. lande van Goylant gelegen, mit dat dairan cleeft, sonder hunl. die enichsins te onderwinden of den gront van dien enichsins te roeren, in wat manieren dattet zij, of van den lande van den uitgedolven veenen enichsins te bruykene noch oick van den tienden, comende uut ende van denselven lande, up alle tgeent, dat zij tegen mijnen voirs. genadigen heere te verbueren hebben ende sijnen thoirne verduchtende sijn, tenzij bij especiael octroy, consente off gifte van mijnen voirs. genadigen heere’.¹⁰²

Vaak wordt dit vonnis gezien als een voorlopig einde aan de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise boeren. Dat is niet het geval. Vrijwel direct op bovenstaande passage volgde de mededeling dat de Gooiers gebruik mochten blijven maken van de *andere* gronden, totdat er een betere regeling is getroffen: De verweerders mochten de ‘[...] voirs andere weyden, heyden ende gemeenten voirs’ in ‘bruycwair ende possesie’ houden [...] ende berusten sullen ter tijt toe, dat zij mit anderen beteren rechte dairuut gewonnen sullen sijn’.¹⁰³ De Gooiers moesten van de venen, de gronden waarvan zoden werden gestoken, de bossen, de struikgewassen en van de weiden die daarin waren gelegen, de waranden en de wildernissen (woeste gronden) afblijven, maar kregen over de ‘andere’ weiden, heiden en gemeenten (overige gemene gronden) het gebruiksrecht en de ‘possesie’. Kennelijk had de graaf van Holland het voor elkaar gekregen om een groot deel van de gemene gronden af te snoepen en aan de Gooiers een klein deel in gebruik af te staan. Het is waarschijnlijk dat het niet duidelijk was hoe ver de gemene of woeste grond zich uitstrekte. De claims van de Gooiers werden door de graaf aangevochten. Over sommige weide- en heidegronden en meenten bleven ze dus beschikken.

Aangaande de vergrijpen, het misbruik van sommige venen, namelijk de verkoop van de afgegraven turf en de incassering van de daaraf komende tienden, het steken van zoden op de heiden, en het kappen van bomen en struiken in het Gooiersbos, zonder rechtsgrond of toestemming van de landsheer, was het Hof opnieuw geneigd over te gaan tot de verlening van gratie. Het deelde wel een boete uit van achthonderd ‘lyhoenens’ aan de stad Naarden en zevenhonderd moesten worden opgehoest door de vijf dorpen.¹⁰⁴

De graaf ging terstond in beroep, zij het tegen een specifiek deel van het vonnis, namelijk dat de verweerders het gebruiksrecht en de possesie op de ‘[...] anderen weyden, heyden, ende gemeenten toegewijst waeren’.¹⁰⁵ Ook waren de boetes te laag. Dat hij de volledige beschikking kreeg over de venen, de zodenslag, bossen, struikgewassen, de daarin liggende weiden, de waranden en de wildernissen en alles wat daaraan kleefde, werd door hem geaccepteerd en daartegen ging hij niet in beroep.¹⁰⁶ De procureur van de verweerder ging tegen het gehele vonnis in beroep, want het ging de Gooiers niet zozeer om het gebruik van en de eigendom (possesie) op een deel van de gemene gronden, maar om het gebruiksrecht op alle gemene gronden. Opmerkelijk: halverwege de negentiende eeuw vond een dergelijke ‘ruil’ wel plaats. Maar voorlopig waren de Gooiers daar nog niet aan toe.

De drie processen: recapitulatie

De graaf van Holland en de Gooiers hadden een paar flinke appels geschild. De drie zaken handelden eerstens over de daadwerkelijke vergrijpen, maar onderhuids speelde een grotere kwestie mee: wie heeft de eigendom en daarmee zeggenschap over de grond?

¹⁰² Ibidem, 332: ‘[...] veroordelen daarom de verweerders tot het vanaf nu ten eeuwige dage afzien [van het gebruik] van de voorzegde venen, zodenslag, bossen, struikgewassen, de meenten die daarin liggen, de waranden en de wildernissen, gelegen in het voorzegde Gooiland, en alsmede van alles wat daarbij hoort. Zij dienen zich die gronden op geen enkele manier toe te eigenen, anderszins te bewerken en mogen zich op geen enkele manier bemoeien met de grond of zich daarmee inlaten, noch met de uitgedolven venen noch met de daaruit voortkomende tienden, tenzij met een speciaal octrooi, of met toestemming of door een schenking van mijn voorzegde genadige heer, tegen al hetgeen dat zij ten opzichte van mijn voorzegde genadige heer te verliezen hebben op straffe van zijn toorn’.

¹⁰³ Idem.

¹⁰⁴ De Vrankrijker en J. Buis zagen ook dat het Hof alleen het gebruik van de weiden en heiden toewees, en niet het steken van zoden en het bosgebruik. De Vrankrijker, *Stad en lande van Gooiland*, 21-22, J. Buis, *Historia Forestis*, 156.

¹⁰⁵ MRVG, 332.

¹⁰⁶ Ibidem, 333.

En dan ging het niet zozeer over de gemene grond, maar over *alle* grond. Het allerbelangrijkste voor de boeren was het overeind houden van hun gebruiksrechten.

Niet voor niets baseerden de Gooiers zich in 1470 op de eerste want bevestigde schaarbrief. Het kan heel goed dat de tweede en derde schaarbrief juist de toorn hebben gewekt van de Bourgondiërs. Die hadden het niet zo op onderdanen die zich als wetgevers gedroegen. Ook zagen zij dat de Gooise markegenoten zich gedroegen alsof zij over rechtsmacht beschikten. Dat kon Karel de Stoute niet langer tolereren.

Deed Albrecht van Beieren aan het begin van de vijftiende eeuw nog water bij de wijn, Karel de Stoute had er simpelweg geen zin meer in. Aan de oude gewoonterechten van de Gooiers had hij inmiddels geen boodschap en de bestendiging daarvan door bijvoorbeeld de schaarbrieven en eventuele bevestigingen, maakten ook weinig indruk op hem. Er was maar één heer over het land en er had er maar één gezag, macht en daarmee... de eigendom. De oude overeenkomsten tussen de Beierse graven van Holland en de Gooiers werden daarom en zonder scrupules bij het oud vuil gezet. Bovendien werden Albrecht en diens opvolgers lichtelijk als verkwanselaars neergezet, want welke prins geeft er nu land weg aan kleine lieden? Tegelijkertijd wordt meegedeeld dat zulks heeft kunnen gebeuren op basis van valse of foute informatie. Men kon tegen de graaf geen oude stukken van zijn voorgangers gebruiken, omdat die voorgangers die ten onrechte hadden afgegeven.¹⁰⁷ Het is wel duidelijk dat Karel de Stoute en zijn ambtenaren niks te maken hadden met overeenkomsten gesloten door hun Beierse voorgangers.

Wat helder wordt is dat het stift Elten door beide partijen als bloot-eigenaar werd erkend. Ook schroomden ze niet om de pachtovereenkomst uit 1280 aan te halen en in hun voordeel te interpreteren. Volgens de Gooiers had ook de graaf van Holland niet de eigendom, omdat hij niet meer dan een pachter was. Hieruit volgend kwam de opvatting dat de Gooiers dan zeker de eigendom niet hadden, bij gebrek aan 'Eltens' bewijs ouder dan 1280.

De drie processen vielen dus ongunstig uit voor de Gooiers. Derhalve togen zij naar Mechelen om aldaar in beroep te gaan tegen de uitspraken van het Hof van Holland. Hierbij moet worden opgemerkt dat het proces over de houtkap deels werd meegenomen in het proces over de eigendom. Dat verklaart ook waarom er in het vonnis van het Hof van Holland en in de hieronder te behandelen sententie van de Grote Raad gewag werd gemaakt van het gebruik van het bos. Het turfgeschil kwam wel afzonderlijk voor de Grote Raad.

1474: voor de Grote Raad van Mechelen

De Grote Raad (of het parlement) van Mechelen was het hoogste gerechtshof van de Bourgondische Nederlanden. Er bestonden twee soorten van beroep: appel en reformatie. Het appel moest terstond worden ingesteld, anders werd het niet ontvankelijk verklaard. Binnen veertig dagen moest het appel gereleveerd worden bij de Grote Raad. Indien dat niet gebeurde, dan werd het appel desert verklaard en volgde een boete van zestig pond. Appel op een tussenvonnis schortte de executie daarvan niet op; dat gold louter voor een eindvonnis. Bovendien moest eerst een bezwaarschrift tegen een tussenvonnis ingediend worden. Lichtvaardig, frivool, fol of ijdel appel leverde ook een boete op van zestig pond.¹⁰⁸

Een appel leidde niet tot een nieuw proces, maar de Grote Raad oordeelde op basis van het overhandigde procesdossier. Feitelijk werden dezelfde processtukken gebruikt. Dat gebeurde ook bij het proces over de verlaging van de schaar. Het appel schortte de executie van het beroepen vonnis op tot de uitslag van het beroep.¹⁰⁹ Reformatie – een herziening van een vonnis, waarbij de executie van het gevelde vonnis niet werd opgeschort – kwam te Mechelen veel minder voor, vooral omdat een boete kon worden opgelegd aan de rechters die in het ongelijk waren gesteld. Dat hield ook in dat sommige appelanten hun appel juist in reformatie lieten omzetten.¹¹⁰ Het lijkt er trouwens op dat

¹⁰⁷ Van der Linden, 'De Grote Raad van Mechelen en de Gooise meent', 186.

¹⁰⁸ Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 172-175. Zie 174 voor een schema van de procedure in hoger beroep bij het Hof van Holland in de tweede helft van de vijftiende eeuw.

¹⁰⁹ Ibidem, 12, 169.

¹¹⁰ Ibidem, 170, 313.

de kwesties over de turf en het bos ‘meegenomen’ werden in de kwestie over de gemene gronden, althans, het gebruik van de venen en het bos werd ook toen geregeld. Vandaar dat ik mij beperk tot de bespreking van dat appel.

De kwestie over de gemene gronden

De sententie is uiteraard in het Frans, maar er bestaat ook een oude vertaling, opgenomen in een van de privilegeboeken. Perk heeft die vervolgens als bijlage in zijn geschrift toegevoegd.¹¹¹ Ook in de door hem bijgevoegde stukken om de zogenoemde remonstrantie te ondersteunen, is een vertaling te vinden.¹¹² Backer nam ook een vertaling op.¹¹³ In het Stadsarchief van Naarden bevinden zich de originele akte over de vernietiging van het vonnis van het Hof van Holland en de opdracht aan de deurwaarder om het vonnis uit te (laten) voeren.¹¹⁴ Hieronder annoteer ik uit de door Perk als bijlage opgenomen oude vertaling afkomstig uit het privilegeboek van Stad en Lande.

Allereerst worden opnieuw de partijen omschreven. Enerzijds eiser, de graaf van Holland en in die hoedanigheid heer van Gooiland, anderzijds ‘[...] die burgemeesteren, schepenen ende gemeente van onsen stede van Naerden, ende die gemein dorpen van Goylant, als Bussum, Huysen, Laren, Blarichem ende Hilffersum, elix voir zoe vele hem anghinck [...]’.¹¹⁵ Opmerkelijk is dat nu de term ‘gemein’ aan de opsomming van de dorpen werd toegevoegd. In het Frans luidde het : ‘[...] et les communs villaiges de Goylant’.¹¹⁶

Ook te Mechelen werd de pachtovereenkomst uit 1280 genoemd. De graaf van Holland had ‘[...] bij transport en erffpachte van den Religieusen Abdisse en convente van Elthen, het gemeen lant van Goylant, myt alle zijn rechten, vrijheden, heerlickheden, domaynen en anderen zijnen toebehoren[...] altijd genooten ende ’t voirschr. lant geposedeert vredelijcken’.¹¹⁷ Daarvoor diende de grafelijkheid ieder jaar een vaststaande geldsom over te maken.

Alle argumenten en verwijten uit 1470 passeerden de revue. Er zijn geen of nauwelijks verschillen met het proces-verbaal van het Hof van Holland aan te wijzen. Dat betekende niet dat er gelijke conclusies werden getrokken. In het vonnis van de Grote Raad werd veel duidelijker onderscheid gemaakt tussen eigendoms- en gebruiksrecht. Ook de genegenheid jegens de prins of graaf van Holland was verdwenen. De Grote Raad vernietigde de uitspraak van het Hof van Holland en kwam enerzijds de grafelijkheid en anderzijds de Gooise markegenoten tegemoet; de eigendom van de gemene gronden werd aan eiser toegekend, terwijl het gebruik daarvan aan de gedaagden werd toegestaan.¹¹⁸

Het vonnis wees de graaf de eigendom toe op de ‘voorzegde *commune* die de gemeente werd genoemd’. Er volgde een nadere omschrijving van de gemeente: de beemden, bossen, het kappen van hout in het bos, moerassen, weilanden, heiden, waranden, wildernissen en de venen. Aan de Gooiers werd het gebruik en genot van die gronden toegestaan, echter zonder jachtrecht. Ten aanzien van het bos en de houtkap werden de gebruikersvoorwaarden bevestigd, namelijk het bezitten van akkerland en het betalen van de koptiende. Ten aanzien van de venen en de moeren (ook veengrond) was een zeker gebruik toegestaan vanwege de schaarste van turf, maar dat betekende niets ten aanzien van de eigendom; ook mocht men het alleen voor zichzelf gebruiken, want verkoop van turf aan derden was verboden.

¹¹¹ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xxiv-xxix.

¹¹² CAP SAGV, 57-62.

¹¹³ Backer, *Iets over Gooiland*, 81-91. Met de toevoeging: ‘21 jan. 1706 door J. Thierers geaccordeerd na collatie’.

¹¹⁴ VVSLVG 2374 (19 november 1474).

¹¹⁵ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xxiv.

¹¹⁶ *Ibidem*, xviii; MRVG, 333.

¹¹⁷ *Ibidem*, xxiv.

¹¹⁸ *Ibidem*, xxix: ‘[...] ende bij nijwe gewijsde heeft ons toegewesen geweest ende wijst ons toe den eigendom van de voirs. commune genoempt gemeente en van de beemden, bosch, houwingen, marasche, weyen, heyen, waranden, wildernissen ende venen, wesende in de voirs. gemeente ende lant van Goylant boven gedeclareert, behouden den voirs. verwerers hoir gebruyck in de voirs. beemden, maraschen, weyen, heyen, waranden, wildernissen, bosch, houwingen ende venen begrepen in de voirs. gemeente, omme dair van te genyeten ende te gebruyken, te weten van de voirs. beemde, maraschen, weyen, heyen, waranden ende wildernissen zonder te raken off hem t’ onderwynden in den jacht van den konijnen ende andere wilde beesten, van de voirs. bosch en houwinge, bij den ghenen hebbende arbeyleic lant betalende tiende alleenlick, ende van de voirs. venen ende mouren omme heur nootdruffticheit zonder te verargheren die proprieteit, ende zonder dairvan te moegen vercopen offte andersyns leveren vuytheemsen [...]’.

Een belangrijk verschil met het vonnis van 1470 is dat het gebruiksrecht in 1474 werkelijk werd erkend in plaats van gedoogd in afwachting van een betere regeling. Vervreemding van de gemene gronden of producten daarvan werd niet toegestaan. De Gooiers hadden zich daaraan, ook in de ogen van de Grote Raad, toch schuldig gemaakt, en moesten daarvoor een boete betalen, zij het een veel lagere dan die werd opgelegd in 1470. Aangezien er geen hoger beroep meer mogelijk was, konden de Gooise boeren redelijk tevreden zijn. In de visie van Immink ontwikkelde het *dominium* van de Hollandse graaf aangaande Nardinclant zich naar een *dominium directum* en het *dominium* van de Gooise markegenoten naar een *dominium utile*.¹¹⁹ Ik onderschrijf die visie. Het is enigszins gissen, maar ik stel vast dat de Grote Raad voor de Gooiers een gunstiger vonnis velde: gebruiksrecht op *alle* gemene gronden. De eigendom werd weliswaar aan de graaf toegekend, maar dat leverde in de praktijk geen problemen op.¹²⁰

Nog een belangrijk verschil is dat zowel het eigendomsrecht van de graaf als het gebruiksrecht van de Gooise markegenoten gold op *alle* gemene gronden, en niet van toepassing op een aanzienlijk verkleind gebied. De graaf trachtte alle gemene grond aan zich te trekken, ook de grond waarop hij geen sterke rechten had. Het is mogelijk dat hij zijn wildernisregaal inzette bij gronden die in zijn ogen duidelijk niet tot het collectief behoorden, maar wel tot het verpachte in 1280. Het is waarschijnlijker dat hij zich als erfpachter van het gehele domein Nardinclant gemachtigd voelde om over alle gronden te heersen.

De meningen over en de interpretatie van de vonnissen van het Hof van Holland en de Grote Raad liepen nogal uiteen. Perk zag deze tegen de achtergrond van de toenmalige omstandigheden. Indien het vonnis van het Hof van Holland overeind was gebleven, waren de Gooiers in een benarde positie terechtgekomen, vergelijkbaar met die van markegenoten uit het oosten en noorden van het land. Hij meende dat indien de Grote Raad een andere standplaats had gehad, de uitspraak meer op de aldaar geldende rechten was gebaseerd. Hoewel de aanspraken van de grafelijkheid werden erkend, bleven toch ook de gebruiksrechten van de Gooiers intact, wat overeenstemde met Perks opvatting dat die al sedert mensenheugenis rechtsgeldig waren.¹²¹

Rinkel vond dat de Gooiers zich volkomen terecht beriepen op het feit dat zij de gemene gronden (waaronder het steken van turf en het gebruik van het bos) al zeer lange tijd gebruikten. Het waren geen 'verleende' maar 'verkregen' rechten, die steeds waren erkend en uitgeoefend. Zij stamden uit een tijd toen de eerste bewoners zich op het Eltense Nardinclant hadden begeven. De gebruiksrechten hingen samen met de landstreek en de behoeften van de bevolking.¹²² De uitspraak van de Grote Raad hield in dat de eigendom aan de graaf werd toegekend, maar aan de verweerders (de Gooiers) werd het gebruik van het bos en de venen toegestaan, mits daarop werd toegezien via ordonnances uitgevaardigd door de overheid. Het gebruik van de heiden en weiden was dus vrij, behalve het jagen. De Grote Raad erkende de invloed van de tijd op het '[...] ontstaan, den ondergang en de verandering van rechten', gezien het veelvuldige gehamer op de verjaring.¹²³ Derhalve werden de rechten van de erfgooiers erkend, waardoor voorgoed een einde werd gemaakt aan alle onzekerheid, aldus Rinkel. Ook vond hij het eigendomsrecht van de heer ondergeschikt aan het gebruiksrecht van de boeren (of het *jus in re aliena*).¹²⁴

Van Erk meende dat het Hof van Holland een compromis vonnis wees, maar dat Karel de Stoute een onterechte aanval op de Gooiers had gedaan door zowel de eigendom over als de gebruiksrechten op de gemene gronden op te eisen.¹²⁵ De Grote Raad zou de zaak hebben gelaten zoals het was. Het gewoonterecht, waarvan de bevestiging van de eerste schaarbrief een schriftelijk bewijs was, kreeg door de sententie 'volkomen' rechtskracht.¹²⁶ Sebus had dezelfde mening.¹²⁷

¹¹⁹ Immink, 'Eigendom' en 'Heerlijkheid', 873. Vgl. De Moor e.a., 'Introduction', 23, 24.

¹²⁰ Le Bailly beschrijft hoe de Hollanders behoefte hadden aan een neutraler gerechtshof: 'De Hollanders liepen gewoon naar de Grote Raad om een neutrale rechter te vinden'. Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 86. Die neutrale rechter hadden de Gooiers kennelijk gevonden.

¹²¹ Perk, *Verslag omtrent...tot dat gebruik*, 36.

¹²² Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 42.

¹²³ Ibidem, 53.

¹²⁴ Ibidem, 55.

¹²⁵ Van Erk, *De Erfgooierskwestie*, 36-41.

¹²⁶ Ibidem, 39.

¹²⁷ Sebus, *De Erfgooiers*, 92.

Molster plaatste het vonnis geheel in het licht van zijn queeste om de eigendom van de gemene gronden aan de gemeenten toe te schrijven. De *praescriptio immemorialis* steunde op gewoonten, die in een zekere tijd voortdurend opgang deden en nageleefd werden als recht.¹²⁸ De sententie wijst het gebruiksrecht toe aan de verweerders, namelijk de burgermeesters, schepenen en de gemeente van Naarden en de gemene dorpen van Gooiland: Bussum, Huizen, Laren, Blaricum en Hilversum, maar wel iedere gemeente in de mate, waarin zij recht had; '[...] elcx voir soe vere hem angingk'.¹²⁹ Derhalve vertegenwoordigden zij niet de gerechtigden, maar hun gemeenten.¹³⁰

Enklaar was wat stilliger.¹³¹ Hij noemde het vonnis van het Hof van Holland onrechtmatig, want de graaf had nu eenmaal de eigendom over alles in het Gooi. Hij kon zich om die reden wel vinden in de sententie van de Grote Raad. Die herstelde de rechtmatige toestand en gaf aan de gemeenschap der gerechtigden haar oorspronkelijk karakter van grondheerlijke marke terug. De krenking van zijn grondheerlijke (in feite dus landsheerlijke) rechten had de landsheer genoopt tot maatregelen. Dat de procureur-generaal van het Hof van Holland naast de eigendom ook de gebruiksrechten vorderde, kwalificeerde Enklaar als strategisch overvragen. Naar zijn oordeel werd in Mechelen met grote scherpzinnigheid de werkelijke rechtstoestand ge[re]construeerd en bracht men de pretenties van de Gooise boeren tot de juiste proporties terug. Het is derhalve onjuist het vonnis van de Grote Raad als een beperking van de aanspraken van de hertog en dus als een overwinning van de Gooiers voor te stellen. De hertog was het gelukt de marke tot een grondheerlijke marke te laten verklaren, en wel door het hoogste rechtscollege. Bovendien hadden de Gooiers geen andere dan gebruiksrechten. In zijn eigen woorden: 'Met het onweersprekelijk juiste vonnis van den Grooten Raad van 1474 was definitief beslist, dat de marke geen vrije, maar een grondheerlijke was, waarin de markegenooten slecht tot gebruik van de gronden gerechtigd waren'.¹³²

De Vrankrijker deelde mee dat de eis van de graaf van Holland niet alleen de werkelijkheid negeerde, maar ook de opgetekende rechten. Die eis steunde louter op basis van de pachtovereenkomst uit 1280 en was een uitvloeisel van de versterking van het landsheerlijk gezag. Volgens De Vrankrijker was het pleidooi van de procureur-generaal tegenstrijdig of liep het zelfs hier en daar vast. Dientengevolge zag ook hij in de uitspraak van de Grote Raad gerechtigheid. Er was sprake van een grondheerlijke marke met een bloot-eigenaar en gebruikers van alle gemene gronden.¹³³

Moorman van Kappen kwalificeerde het arrest van de Grote Raad als een '[...] uitermate onhistorische, immers van een Romeinsrechtelijk zakenrechtelijke begripsvorming doordrenkte uitspraak'.¹³⁴ Hij gaf de mogelijkheid dat de Gooise marke voor die tijd, dus voor 1474, een vrije marke kan zijn geweest, maar daarover kan ik kort zijn. Dat was niet het geval. Al vanaf het begin werden overeenkomsten gesloten met de graven van Holland en voor 1280 met het stift Elten. De Gooiers waren helemaal niet bezig met de juridische status van hun organisatie, maar veel meer met dat gebruiksrecht en de uitoefening daarvan. De grief van de graven van Holland was gefocust op het feit dat zij zich niets aantrokken van hun status, en zich als gebruikers niets tot weinig aantrokken van wat er zich op een hoger niveau afspeelde. Ook Buis meende dat de Gooiers zelf meenden dat zij een vrije marke waren, terwijl de graaf het bestaan van een marke als zodanig niet erkende. Het vonnis van de Grote Raad zou terecht een eind hebben gemaakt aan die vrije marke, door de ene partij de eigendom toe te wijzen en de andere partij de gebruiksrechten.¹³⁵

Vrij, grondheerlijk of gemengd, het zijn anachronistische projecties waarmee de tijdgenoten niks kunnen. Leupen nam jaren later, deels op basis van Moorman van Kappen, de twijfel daaromtrent enigszins weg: 'Juridisch moge de Gooise marke dan vanaf 1474 als een landsheerlijke of grondheerlijke marke door het leven zijn gegaan, de Gooiers hadden er lak aan en in de praktijk bleef alles bij het oude'.¹³⁶

¹²⁸ Molster, *De Eigendom*, 20.

¹²⁹ Ibidem, 33.

¹³⁰ Ibidem, 34.

¹³¹ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 103.

¹³² Ibidem, 104.

¹³³ De Vrankrijker, *Stad en Lande van Gooiland*, 21-23.

¹³⁴ Moorman van Kappen, 'Ongedeeld ten eeuwigden dage', 20. Ook aangehaald door Leupen, 'Erfgoed van erfgooiers', 208.

¹³⁵ J. Buis, *Historia Forestis*, 157.

¹³⁶ Leupen, 'Erfgoed van erfgooiers', 209-210.

Van der Linden dacht daar geheel anders over. Naar zijn opvatting ondermijnde de uitspraak van de Grote Raad op serieuze wijze de sterke gebruiksrechten van de Gooise markegenoten.¹³⁷ Het Hof van Holland had terecht de eigendoms-eis van de landsheer afgewezen. Zijn aanspraken op de gemene gronden waren kennelijk niet sterk genoeg geweest. Wellicht werd dat veroorzaakt omdat men veronderstelde dat die gronden al in 1280 een vrije meent vormden en dus niet door de abdis in erfpacht waren uitgegeven. Het Hof had in het formuleren van haar vonnis Karel de Stoute en zijn ambities indachtig gehad. Vandaar dat Van der Linden sprak over eigenlijke en oneigenlijke meentgronden; de graaf had de volledige zeggenschap over de oneigenlijke gronden, uit hoofde van zijn wildernisregaal.¹³⁸ Van der Lindens opvatting, dat het vonnis de *herleving* van een vrije marke betekende, en niet zozeer de geboorte, deel ik niet.¹³⁹ De kwalificatie *vrij* kan niet worden losgelaten op de Gooise marken; ook wanneer iemand zich vrij draagt, hoeft dat niet te betekenen dat hij of zij vrij is.

Hoppenbrouwers hield het erop dat de meningen verschillen. Hij deelde echter mee dat de Grote Raad het wettelijk onderscheid tussen bloot-eigendom en eeuwige gebruiksrechten formaliseerde. De gebruiksrechten werden aan de meentgenoten toegekend, die vertegenwoordigd werden door de stad Naarden en de vier Gooise dorpen. Die gebruiksrechten assimileerden met het Romeinsrechtelijke *emphyteusis* of erfelijke pacht. De graaf van Holland werd wettelijk erkend als eigenaar of houder van de bloot-eigendom en dat kon niet teniet worden gedaan door *non-usus*.¹⁴⁰

Mijns inziens leverde het vonnis van 1474 meer op voor de Gooise boeren dan voor de graaf van Holland. Naar hedendaagse begrippen zou ik de Gooise boeren sedert 1474 eigenaren van de Gooise gemene gronden willen noemen. De graaf van Holland kreeg weliswaar het eigendom toegewezen, maar in de praktijk kon hij er niet veel mee. Een van de meest prangende en moeilijk te beantwoorden vragen is waarom die erfgooiersorganisatie zo lang overeind kon blijven. Het vonnis uit 1474 geeft het beste mogelijke antwoord: sedert dat jaar was een stevig juridisch fundament onder zowel de landsheerlijke aanspraken op de gemene gronden van de graaf als onder de eeuwigdurende gebruiksrechten van de Gooise boeren gelegd.¹⁴¹ Hiermee werd ook het vonnis van het Hof van Holland vernietigd. De winst voor de graaf zat hem in dat blooteigendom, zij het dat hij daar eigenlijk niet over beschikte. Elten bleef de bloot-eigenaar en zolang de graaf de pachtsom betaalde, was er niets aan de hand; er bestond geen misverstand over zijn soevereiniteit. Doch de spanning bleef. Die uitoefening van de soevereiniteit verhield zich dikwijls niet met gebruikers die zich eigenaren waanden van de gemene gronden door hun krachtige gebruiksrechten. Het een kon het ander echter niet teniet doen.

Ontvangst van het vonnis: de praktijk

Het is goed om te bekijken hoe het vonnis in de tijd zelf werd ontvangen. In een grafelijk rapport van voor 1517, handelend over de geschillen tussen de graven van Holland en Utrecht over sommige venen in Gooiland en de uitwatering van Stichtse stromen, wordt het vonnis van 1474 gememoreerd.¹⁴² Allereerst werd medegedeeld dat de kwestie over de venen al jaren speelde en Karel de Stoute de zaak al aanhangig had gemaakt. Door zijn overlijden en de vele oorlogen die daarna hadden gewoed, was de zaak blijven liggen, maar al die tijd bleven de Stichtenaren turf steken van die venen in Gooi-

¹³⁷ Van der Linden, 'De Grote Raad van Mechelen en de Gooise meent', 184-185.

¹³⁸ Van der Linden over het wildernisregaal met betrekking tot de 'eigenlijke' gronden: 'Je zult nu ook wel begrijpen, waarom ik inzake erkenning van het grafelijk gezag over de Gooise meent, niet sprak over erkenning van het wildernisregaal. Dat wildernisregaal had met die meent niets te maken. De gronden daaronder ressorterende, waren al van ouds grondgerechtigd van de betreffende scharende dorpen. Evenals met hun dorpen waren ze ook met hun meent onderworpen aan het grafelijk gezag'. Brief Van der Linden aan Hoppenbrouwers, 2003.

¹³⁹ Van der Linden, 'De Grote Raad van Mechelen en de Gooise meent', 186.

¹⁴⁰ Hoppenbrouwers, 'The use and management of commons in the Netherlands', 100.

¹⁴¹ Vgl. Hoppenbrouwers, 'Meer mythen rond twee meenten', 103-105, 111. De schaargerechtigden van het Wijkerzand kwamen in het jaar 1458 met hertog Filips in conflict over hun gemene gronden, het Zand genoemd. Filips wilde als landsheer het eigendomsrecht en schonk als tegenprestatie belastingvrijdom aan de burenen van Wijk. Daarbij bedongen de Wijkenaren dat ze een eeuwigdurend voorkeursrecht hadden op de pacht van de zomerweide op het Zand, of de jaarlijkse huur van weidescharen: 'Daardoor moet het Wijkse dorpsbestuur zich op den duur de feitelijke eigenaar van de uiterwaard zijn gaan voelen, zij het dan dat op het eigendom een (eeuwigdurende) verplichting tot betaling van een erfpachttachtige rente aan de centrale overheid rustte'.

¹⁴² MRVG, 345-347. NA GH nr. 755 f.

land. Zij staken letterlijk steeds verder Gooiland in, zelfs een halve mijl of meer, en dat ging ten koste van de hoogte en heerlijkheid van de ‘conynck’.

Er werd aan herinnerd dat Karel de Stoute bij arrest de ‘propriete ende eygendom’ was toegewezen over de gemene gronden, inclusief de venen. Ook werd het gebruiksrecht van de Gooiers genoemd. De Gooiers mochten echter geen zaken, waaronder turf of hout uit het bos, verkopen. Dat hadden zij natuurlijk wel gedaan en ook nog zonder toestemming van de landsheer.¹⁴³ Dat gold ook voor de turf die van de venen kwam die binnen de ‘gemeente’ lagen, immers de Gooiers waren geen eigenaren en mochten ook het daar gestoken turf of in de bossen gekapte hout niet verkopen, want dat strookte niet met het vonnis van 1474: ‘[...] directelic tegens tinhouden van den voirs. Sentencie [...]’.¹⁴⁴ De eigendom en dus de beschikking over alle gemene gronden was in handen van de landsheer, terwijl een zeker gebruik daarvan aan de Gooiers was toegestaan. Let wel, *gebruik*, en daartoe behoorde niet het delven en verkopen van turf aan Utrechters.¹⁴⁵

1478: Maximiliaan

In 1478 erkende aartshertog Maximiliaan als hertog van onder andere Bourgondië en in diër voege graaf van Holland de privileges van de stad Naarden en het Gooiland.¹⁴⁶ Ze werden net als alle andere steden en landen door de Bourgondiërs ‘[...] in rechte ende justicie’ gehouden en alle heere goede oude coutumes, gewoenten ende haircommen[...]’ werden erkend.¹⁴⁷ Daartoe behoorden ongetwijfeld de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise boeren.

Er werd vervolgens wel over gebruik gesproken, maar opnieuw over het gebruik en het genieten van *alle* privileges en *alle* gewoenten. Het was verboden de Gooiers te hinderen of enige bemoeienis met ze te hebben aangaande deze zaken. Doch Maximiliaan manifesteerde zich in een aantal opzichten net als Karel de Stoute. Ook hij had zijn macht direct van God gekregen en ook hij voerde oorlog na oorlog. Zijn machtsvername maakte niet automatisch een einde aan de conflicten met zijn Gooise onderdanen.¹⁴⁸

Conclusie

Tijdens het bewind van Filips de Goede werden de Gooise boeren grotendeels met rust gelaten. Het was Karel de Stoute die in zijn betrekkelijk korte regeerperiode de Gooiers de duimschroeven aandraaide. Deze Bourgondiër liet zich sterk voorstaan op zijn monarchale kwaliteiten en kon niet goed overweg met eigengereidheid van zijn onderdanen.

In 1470 stonden de Gooiers tegenover de Hollandse graaf voor het Hof van Holland. Volgens de grafelijkheid gebruikten de Gooise boeren de gemene gronden ‘[...] alsoft hair eygen erve ende patrimonye geweest hadde’, terwijl er toch allerhande ordonnances en reglementen waren uitgevaardigd door de landsheer, die op deze manier met voeten werden getreden. Het verweer van de Gooiers (zij beriepen zich op het gewoonterecht, Eltens verleden, de oorkonde van Albrecht uit 1403 en de eerste schaarbrief) werd naar de prullenbak verwezen, onder andere met de prachtige opmerking dat ‘[...] al hadde sie [De Gooise boeren] duysent jare tot desen dage toe rustelic [...]’ de gemene gronden gebruikt, het niets betekende, want de hoogheidsrechten en heerlijkheden van de prins gingen in alle zaken boven alles; zij waren *exempt*, dus onttrokken aan de normale jurisdictie. Zonder een deugdelijk door de grafelijkheid erkend bewijs was het allemaal waardeloos. Dit is een belangrijk punt. Immers, het gewoonterecht werd daarmee geparkeerd en niet valide verklaard.

Vier jaar later werd het vonnis van het Hof door de Grote Raad van Mechelen vernietigd en er werd toen veel duidelijker onderscheid gemaakt tussen eigendoms- en ge-

¹⁴³ Ibidem, 346: ‘Ende hoewel deselve van Goylant uuyt machte van den voirs. sentencie niet machlich en hebben geweest noch en zijn te vercoepen eenige van den voirs. pertien, dairaf wijlen hertoge Kaerl den eygendom toegewesen is geweest [...]’.

¹⁴⁴ Idem.

¹⁴⁵ Vgl. VVSLVG 2380, ongedateerde en gedateerde commentaren op en afschriften van de sententie uit 1706-1707, 1755, 1763.

¹⁴⁶ VVSLVG 3696 (afschrift 4 december 1705, 9 april 1755).

¹⁴⁷ VVSLVG 3688, 142; MRVG, 157-158. ‘[...] ende land van Goylant met allen onsen anderen landen in rechte ende justicie te houden ende te doen onderhouden ende oock alle huere goede oude coutumes, gewoenten ende haircommen te observeren ende te bewaren, sonder argelist’.

¹⁴⁸ Over Maximiliaan: Van Hijum, *Grenzen aan de macht*, 115-158.

bruiksrecht. De bloot-eigendom van de gemene gronden werd aan eiser (de Hollandse grafelijkheid) toegekend, terwijl het gebruik daarvan aan de Gooise boeren werd toegestaan (maar, zoals gezegd, de ware blooteigenaar was het stift Elten). Belangrijkste verschillen met 1470 waren de werkelijke erkenning van het gebruiksrecht en dat het op alle gemene gronden van kracht was. Aangezien er geen hoger beroep meer mogelijk was, konden de Gooise boeren redelijk tevreden zijn.

De aanleidingen voor het conflict tussen vorst en onderdanen kunnen gezocht worden in onder andere de schaar- en bosbrieven en dan vooral in de wijze waarop zij tot stand kwamen. De tweede en derde schaarbrief werden vrijwel onafhankelijk van de graaf vervaardigd. Door de uitoefening en handhaving van de daarin voorkomende regels hadden de Gooise markegenoten de schijn tegen. Het leek er namelijk op dat zij zich overheidsrechten toe-eigenden. Bovendien gedroegen zij zich als eigenaren. En daar lag de oorzaak van het conflict. Het is echter ook mogelijk dat Romeinsrechtelijke principes een minder grote rol hebben gespeeld. Het is veeleer de combinatie van de herintrede van het Romeinse recht met de centralisatiepolitiek van de hertogen van Bourgondië die haaks stond op de middeleeuwse inheemse gebruiksrechten op bijvoorbeeld de gemene gronden.

De uitspraak van 1474 betekende in feite de splitsing van het *dominium* in een *dominium directum* en een *dominium utile*. Zowel de heer als de boer kon dan spreken over zijn 'eigen' land. Op basis van de opvattingen van Immink, Van Iterson en Van der Linden zie ik meer in de vaststelling dat het eigendomsbegrip zich ontwikkelde en meerdere lagen kende. Ook is het mijns inziens van belang de verschillen en overeenkomsten tussen toen en nu aan te geven. Daarmee verwerp ik het concipiëren van nieuwe termen of het toevoegen van kwalificaties aan het begrip eigendom (de landsheerlijke eigendom bijvoorbeeld). Hierbij is het noodzakelijk nog eens te herhalen waarover het in 1280 ging en waarover men het in 1474 eens werd. In 1280 verkreeg de Hollandse graaf het dominium van of alle gezagsrechten over Nardincant in erfpacht en in 1474 werd dat dominium, na diverse conflicten en doordreïnende meningsverschillen, gesplitst in een eigendom over en gebruiksrecht op de gemene gronden in het Gooi, in feite een bestendiging van de situatie voor 1280. Deze splitsing beantwoordde aan een oude praktijk (die van de Gooise boeren) en aan de Bourgondische visie op het bestuur van land. Een eventuele eigendomsverschuiving of rolverwisseling vond derhalve op drie niveaus plaats: de graven van Holland versus het stift Elten, de graven van Holland versus de heren van Nijenrode en de Gooise boeren versus de graven van Holland.¹⁴⁹ Belangrijk is dat de werkelijke bloot-eigenaar zijn eigendom niet prijs gaf; Elten ontving (tot 1815) de jaarlijkse erfpacht terwijl de Gooise boeren het gezag van de Hollandse graaf moesten erkennen. Elten lijkt zich niet veel te hebben aangetrokken van de wijze waarop zijn erfpachter zich presenteerde. Dat kan natuurlijk heel goed te maken hebben gehad met het simpele feit dat de Hollandse grafelijkheid meestal keurig en op tijd die pachtsom overmaakte.

Ook na 1474 was het niet gedaan met de problematiek. De Gooise boeren interpreteerden hun gebruiksrecht in de ogen van de landsheer af en toe als *verbruiksrecht*, of anders gesteld, het beperkte zich niet tot het gebruik. Soms werd er turf of hout uit het bos verkocht. Het gebruiksrecht werd echter in de hierboven behandelde stukken niet gespecificeerd of gekwantificeerd, behalve als een algemeen gebruik. De reglementen, de schaar- en bosbrieven, waren en bleven het uitgangspunt. Dit betekende niet dat andere maatregelen van overheidswege geen invloed hadden op de Gooise marken, maar haar gerechtigden hadden een stevige grip op en nog steviger controle over de gemene gronden weten te bewerkstelligen. In het volgende hoofdstuk ga ik na waar die gemene gronden lagen.

¹⁴⁹ Eigendomsverschuiving: de niet-eigenaar, bijvoorbeeld de pachter, wist zich allengs op te werken tot eigenaar. Tegelijkertijd werd de positie van de oorspronkelijke eigenaar uitgehold. Na verloop van tijd raakte de oorspronkelijke rechtsverhouding op de achtergrond. De pachter wist nog wel dat er periodiek betaald moest worden, en de verpachter wist dat er een bedrag kon worden gevorderd, maar de basis van de rechtsverhouding was vervaagd. Van Iterson, 'Beschouwingen over rolverwisseling of eigendomsverschuiving', 406. Vgl. Van der Linden, 'De abdij van Egmond en haar erfhouders', 52 en Van der Linden, *De Cope*, 365-387. Van der Linden bleek geen aanhanger van de eigendomsverschuiving. Van Iterson liet overigens weinig heel van diens opvattingen. Vgl. tevens Westerink, 'Het Veluwe tinsrecht'.